

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Мельник Н. Г.
Протокол № _____
« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний номер _____
« ____ » _____ 2024 р.

**ІДЕЙНІ ФУНКЦІЇ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА*
В РОМАНІ ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ «ДОЦЯ» ТА
ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА «КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА»**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УМЛМ-23
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література), додаткової
спеціалізації – зарубіжна література
Рижанкової Олени Ігорівни

Керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Мельник Н. Г.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Рижанкова Олена Ігорівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

Рижанкова О . І. Ідейні функції концепту війна в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка». Кривий Ріг, 2024. 72 с.

У магістерській роботі досліджено ідейні функції концепту війна в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка». Акцентовано на оригінальних підходах письменника до традиційної міфологічної символіки.

Ключові слова: концепт, війна, роман, ідейний зміст.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Сутність понять «концепт», «концепція».....	9
2.2. Особливості сучасної літератури про російсько-українську війну.....	14
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ТРАВМИ ВІЙНИ У ТВОРАХ ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ ТА ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА	
2.1. Осмислення трагедії війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця».....	28
2.2. Спроба осмислення трагічного досвіду України в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».....	38
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ТВОРЧІСТЬ ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ ТА ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ	49
3.1. Роман Тамари Горіха Зерня «Доця» у шкільному вивченні.....	50
3.2. Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» у шкільному вивченні.....	53
Висновки до третього розділу.....	56
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Сьогодні однією з найбільш травматичних подій для українського народу є нав'язана ворогом російсько-українська війна. Ми живемо в умовах постійних ракетних обстрілів, руйнувань, загибелі близьких людей. Попри трагізм, ці події не лише згуртували українців, але й стали чинником для розвитку літератури, виховання патріотизму, вияву любові та підтримки, самовідданості в непростий час. Література стала правдивим документом жахливих фактів підступного вторгнення ворога, дослідженням психологічного стану людини під час війни, засобом рефлексії та національної самоідентифікації.

Сьогодні твори про війну пишуть не лише професійні письменники, а й волонтери, військові (письменники-комбатанти), парамедики, звичайні люди, які просто не можуть мовчати. Війна розгорнула нові сторінки української літератури, які залишаться в ній назавжди.

Аналіз сучасної воєнної прози якісно презентовано у студіях М. Рябченко та Г. Скоріної. Спираючись на результати досліджень ідейно-тематичного змісту літератури про війну, дослідниці трактують її як особливий феномен.

Праці А. Санченко, В. Слапчук, Г. Білик, Я. Кулінської, Д. Присівок, О. Сидоренко, О. Журавської визначають провідні тенденції сучасної воєнної прози.

Письменники звертаються до осмислення проблеми війни в теперішньому її вияві, намагаються зрозуміти причини й наслідки воєнних дій, заглибитися у внутрішній світ людини, яка живе під час війни. Одними з найяскравіших у цьому сенсі є роман Тамари Горіха Зерня «Доця» (2019) та повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022). Вони спираються на факти особистого досвіду авторів, базуються на спогадах про трагічні події на Сході 2014 року, окупації Бородянки 2022 року.

Дебютний роман «Доця» Тамари Горіха Зерня зацікавив багатьох критиків і літературознавців, адже його поява спричинила великий резонанс. Він ставав об'єктом дослідження у працях О. Пухонської («Від історії до Донбасу:

ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня „Доця”»), Т. Гребенюк («Роман „Доця” Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності»), І. Ренчки («Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня „Доця”)»), Г. Улюри («„Доця”: Коли жінка вбиває»). Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» аналізувала О. Павлова («„Котик, Півник, Шафка”: книжка про нову реальність»).

І для Тамари Горіха Зерня, і для Олександра Михеда війна стала поштовхом до художнього осмислення певних екзистенційних проблем. Підкреслимо, що досліджувані роман і повість містять автобіографічні моменти. Сьогодні читацька аудиторія по-особливому сприймає героїв літературних творів, які прожили подібні випробування. Читачеві близькі й зрозумілі події, їх сприйняття героями, умови життя, поведінка, емоції, думки. Це твори про наше життя, про те, що, як би не було боляче та страшно, ми намагаємося жити.

Війна – це трагічний досвід. З одного боку, митці намагаються абстрагуватися від болісних спогадів, створюючи нові твори, а з іншого – відчують потребу висловитися. Сучасні твори про трагічне буття українства не лише містять результати художнього осмислення війни, а і є цінним матеріалом для літературознавчого дослідження.

Актуальність теми нашого дослідження полягає в необхідності вивчення таких творів та впливу на сучасного читача. Важливим, на нашу думку, є визначення ідейних функцій концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».

Мета роботи – визначення ідейних функцій концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».

Для досягнення поставленої мети необхідне розв’язання таких **завдань**:

1) з’ясувати сутність понять «концепт», «концепція» в літературознавчому трактуванні;

2) окреслити особливості сучасної української літератури про російсько-українську війну;

3) визначити ідейні функції концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка»;

4) сформулювати методичні рекомендації щодо вивчення творів Тамари Горіха Зерня «Доця» та Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» на уроках позакласного читання;

5) узагальнити результати дослідження.

Об'єкт дослідження: роман Тамари Горіха Зерня «Доця»; повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».

Предмет дослідження: ідейні функції концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».

Методи дослідження: біографічний (спосіб вивчення літератури на основі виявлення її зв'язків із біографією письменника); філологічний (метод, спрямований на вивчення тексту, його опис, коментування, узагальнення проаналізованого матеріалу).

Новизна дослідження полягає в тому, що:

1) нами вперше визначено ідейні функції концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця» та в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка»;

2) запропоновані етапи вивчення та аналізу цих творів на уроках позакласного читання.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що матеріали можуть бути використані на уроках позакласного читання, виховних годинах, у написанні учнівських і студентських наукових робіт, в яких вивчають творчість Тамари Горіха Зерня, Олександра Михеда, а також особливості сучасної літератури про російсько-українську війну.

Результати дослідження було **апробовано** у вигляді статті: Рижанкова О. Художні функції концепту *війна* в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка». *Матеріали студентських наукових читань*: зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 140–145.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який нараховує 51 позицію, додатків. Повний обсяг – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутність понять «концепт», «концепція»

У наукових працях поняття «концепт» починають активно уживати з середини ХХ століття, проте досі не існує єдиного підходу до його тлумачення. Ним послуговувалися ще середньовічні філософи, які намагалися пояснити природу речей та узагальнити систему знань про навколишнє середовище. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття інтерес до цього поняття виник у таких українських учених: О. Селіванової, В. Ужченко, Л. Пелепейченко, Ж. Соколовської, Л. Синельникової, Л. Лисиченко.

Поняття «концепт» є міжгалузевим, тому й узаємодіє з низкою дисциплін, аспекти функціонування яких і визначають різне його бачення. Воно наявне в багатьох сучасних працях із лінгвістики, філософії, психології, культурології, соціології, літературознавства.

Дослідженням поняття «концепт» займалися такі українські вчені: А. Загнітко, І. Голубовська, В. Жайворонко, О. Селіванова, А. Приходько, Ж. Краснобаєва-Чорна та інші. Науковці акцентували увагу на його тлумаченні, розробці теми концептів, зокрема їхнього історичного розвитку, вербалізації, класифікації, структури, основних характеристиках.

У тлумачному словнику української мови зазначено, що «концепт – це «формулювання, загальне поняття, думка» [44, с. 275].

А. Загнітко наголошує на універсальності поняття «концепту» та мові як основному засобі його матеріального вираження, реалізації, зазначаючи, що «концепт – глобальна одиниця мисленнєвої діяльності, він є квантом структурованого знання. Концептам здебільшого властивий універсалізм, їхнє вираження не можна обмежити тільки мовою, але остання постає одним із найпотужніших засобів вияву концепту, зокрема концептосфери загалом» [15, с. 10].

І. Голубовська пояснює «концепт» так, що це «комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет, певне культурно зумовлене ментальне утворення» [10, с. 108].

О. Селіванова стверджує, що «концепт – інформаційна структура свідомості, організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом узаємодії п'яти психічних функцій свідомості у взаємодії з позасвідомим. Концепти зароджуються під час пізнавальної діяльності, відображають і узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації» [41, с. 256].

В. Жалай вважає, що «концепт – найзагальніша і найабстрактніша ментально-пізнавально-мовознавча одиниця, яка вербалізується в мові на рівні від окремої лексеми до розгорнутого дискурсу і позначає предмети, явища, ситуації, стани, дії тощо реальності, віддзеркалюючи їхню сутність, історичний розвиток їхнього дослідження та сучасний стан їхнього наукового пізнання» [13, с. 144–145].

В. Маслова визначає «концепт» так:

- це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному поданні, виражається за допомогою слова і має польову структуру;
- це основні одиниці обробки, зберігання та передачі знань;
- концепт має рухливі межі і конкретні функції;
- концепт соціальний, його асоціативне поле обумовлює його прагматику;
- це основний осередок культури [23, с. 220–264].

А. Приходько вказує на те, що «концепт є психоментальним явищем, цілісним комплексом, що містить у собі не тільки сенс, а й прояви волі, емоцій, стереотипів, пов'язаних з ним» [35].

Т. Врублевська стверджує, що «концепт постає перед нами як мовно-культурний феномен, що існує в індивідуальній та колективній свідомості носіїв

певного етносу (народу, держави, країни, регіону тощо), відображає менталітет, історію, культуру та досвід, набутий індивідами у процесі трудової діяльності та розвитку суспільства. Концепти виникають у свідомості людини в результаті розумової діяльності та у процесі усупільнення, соціалізації і складаються із чуттєвого досвіду та предметної діяльності людини [5, с. 216].

І. Гарбера вказує на те, що «концепт – це універсальна, глобальна одиниця ментального рівня, квант чітко й послідовно структурованої системи знань людини про матеріальний і духовний світи, що її оточують; засобом вираження й пояснення якого є мова; виконуючи оцінну функцію, тісно пов'язаний із розумом, пам'яттю, культурою та психікою» [7, с. 69].

Ж. Краснобаєва-Чорна, узагальнюючи можливі значення поняття «концепт», зазначає, що «це багатовимірне утворення, яке характеризується такими диференційними ознаками: зв'язок із мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікація, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційна суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності, і виконує пізнавальну функцію, функції збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі» [18, с. 141].

Літературознавчий підхід до сутності поняття «концепт» відображений у працях Ю. Голобородька, Ю. Коваліва, В. Шевчука та інших.

У «Літературознавчій енциклопедії» і «Літературознавчому словнику-довіднику» «концепт» окреслено як «розумовий образ, що є домінантним у художньому творі» [22, с. 522], як «мислене утворення, що заміщує в процесі думки невизначену кількість предметів одного і того ж типу» [22, с. 373].

Деякі дослідники зазначають, що «концепт» постає наслідком зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини, а не з безпосереднього лексичного значення, концентрує фаховий досвід на теренах

поезії, прози, драматургії, теорії письменства тощо, залишаючи можливості для домислювання.

Смислове та емоційне забарвлення концепту, яке відображає митець, є демонстрацією особливостей сприйняття явищ, подій, фактів тощо. Структура свідомості людини означена через концепти. Наповнення концепту виникає внаслідок індивідуального переосмислення явищ, подій, фактів автором. Це проявляється на рівні асоціацій, образів, ідей, мотивів, викликаних у свідомості.

На думку К. Голобородька, «дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи дає змогу віднайти узагальнене й специфічне в тому чи іншому фрагменті» [9, с. 28].

Ю. Ковалів стверджує, що «концепт як інформаційна структура художньої чи аналітичної свідомості є організованою одиницею пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт літературного пізнання. Концепт перебуває між багатством мови та обмеженнями її застосування, тому його використання залежить від сучасного контексту та конкретного концептоносія» [с. 521].

В. Шевчук зазначає, що «концепт – це складне абстрактне поняття, яке вживається при творенні художнього твору і яке стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір в єдину конструкцію, є його визначальною думкою, яка проходить через увесь твір у формі образних знаків, а водночас є побудником творення символів, метафор, з'єднуючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі і тим наповнюючи твір поглибленим змістом. Це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання загальноприйнятих, загальнолюдських національних смислів. Концепт вражає освіченого читача несподіваними порівняннями символів, витворюючи вишукану структуру, яка не раз заміняє сюжет» [24, с. 91].

На нашу думку, «концепт» у літературі – глибоке сучасне поняття, яке допомагає зрозуміти сенс літературного твору, є важливим для розкриття його теми. «Концепт» – така смислова структура, яка відображає сутнісні ознаки дійсності та особливості її сприйняття людиною певного місця і часу, і є основою

художньої картини світу автора. «Концепт» розуміємо як динамічне утворення (думку, ідею) у свідомості людини.

Варто звернути увагу й на поняття «концепція», яке також дуже важливе, бо «концепти» виступають ядром «концепції».

Поняття «концепція» було розроблене в філософії та риторичі, а згодом знайшло своє місце і в інших науках. З латинської мови слово «conceptio» означає «розуміння, система». Таке тлумачення висвітлює сутність цього поняття.

«Словник іншомовних слів» за редакцією О. Мельничука містить таке тлумачення: «Концепція – 1) система поглядів на певне явище; спосіб розуміння тлумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії; 2) у мистецтві – ідейно-творчий задум твору» [43]. У «Літературознавчій енциклопедії» наявне таке: «Концепція – розгорнута система знань про предмет, позбавлена логічних суперечностей при тлумаченні складної проблеми чи явища. Поняття розроблене в риторичі, поширене в різних наукових дисциплінах, отже, і в літературознавстві. Може базуватися на особистому досвіді інтерпретатора (письменника, літературознавця, літературного критика) або на позиції інших авторитетів. Концепція ґрунтується на особистому баченні суб'єктом відповідного предмета» [22, с. 522–523].

Тобто концепція виступає певною системою усвідомлень, пояснень, сприйняття чогось; комплексом думок, поглядів, пов'язаних між собою.

П. Білоус, вивчаючи поняття «художньої концепції», стверджував, що «це задум, основна думка, «артистична» ідея твору, яка наповнює зміст певним спрямуванням, пафосом; так письменник у художній формі викладає свій погляд на якусь проблему, конкретну ситуацію в суспільстві, на актуальні питання людського буття» [1, с. 153].

Отже, «концепція» в літературному творі – це певна система поглядів та уявлень автора, яка дає змогу митцю розкрити ідейний задум твору, його власне бачення.

2.2. Особливості сучасної літератури про російсько-українську війну

Тема війни є однією з головних у сучасній українській літературі, що пов'язано з російською агресією, яка розпочалася на Сході 2014 року і триває нині.

У 2022 році В. Амеліна написала вірш «Тривога». Варто лише один раз його прочитати, аби зрозуміти, як зараз живуть люди в Україні:

Повітряна тривога по всій країні

Так, наче щоразу ведуть на розстріл усіх,

А цілять лише в одного.

Переважно в того, хто скраю.

Сьогодні не ти, відбій [28].

Біль нашого народу відгукується багатоманітністю голосів його синів і дочок. Сьогодні в літературі про війну не лише професійні письменники. Авторами творів є волонтери, воєнні (письменники-комбатанти), парамедики, звичайні люди, які просто не можуть мовчати. Наголосимо, що часто сюжет творів певною мірою постає відображенням досвіду автора, проте їх не позиціонують як автобіографічні.

Тема війни в українській літературі не нова. Наприклад, період Першої світової війни знайшов свій відбиток у творах О. Маковея, С. Васильченка, О. Турянського та інших, про події Другої світової війни писав О. Довженко, О. Гончар та інші письменники.

Однією з провідних ознак сучасної літератури Я. Поліщук визначає «мобільність сучасної культури слова, її прагнення й уміння адекватно відповідати на виклики сьогодення» [33, с. 4]. Зрозуміло, що сучасні письменники не могли не зреагувати на те, що зараз відбувається в Україні.

Є. Подобна зазначає: «Є багато дискусій, коли варто писати про війну – одразу чи почекавши років десять, коли емоції уляжуться і досвід буде «перетравлено». Я думаю, що писати про війну потрібно завжди – коли автор відчуває в собі сили і бажання щось сказати. Якою буде ця література?

Найближчі роки в ній точно буде багато болю. Точно буде багато переосмислення, виросте інтерес до свого, персоналій, історичних книг. Водночас, я думаю, що суспільству потрібно буде виговоритись, тому кількість книг, зокрема і про війну, принаймні найближчим часом зростатиме» [19].

С. Алексієвич, яка підтримала Україну в цій страшній війні, колись у своїй книзі «У війни не жіноче обличчя» писала: *«Знаєте, яка у війну була у всіх думка? Ми мріяли: «Ось, дожити б... Які це будуть щасливі люди після війни! Яке щасливе, яке гарне настане життя. Люди, які пережили стільки, вони одне одного жалітимуть, любитимуть. Це будуть інші люди»* [40, с. 395]. На жаль, ми стали свідками подій, які повторили трагічні сторінки Другої світової війни.

Вдумлива рецепція війни, вважає Я. Поліщук, є подальшою перспективою української літератури, адже ми навчаємося висловлювати свої думки та враження щодо війни, з огляду на те, що ще зовсім недавно не мали таких навичок [34, с. 188].

О. Коцарев, у процесі огляду сучасних творів про війну, констатує, що «наразі більше йдеться не про осмислення, інтерпретацію чи обігрування наших драматичних реалій, як про фіксацію, збирання фактів. Конструювання образу подій. Звідси – тяжіння до документалізму, що виводить окремі книжки на межу документальної літератури» [19].

Дослідженню творів про російсько-українську війну присвятили свої праці такі науковці: О. Пухонська, Г. Скоріна, М. Рябченко, С. Кошкіна, О. Щур, Н. Головченко, Н. Герасименко, Г. Білик, Б. Пастух, Т. Пастух, Л. Горболіс та інші.

Так, О. Пухонська стверджує: «Літературний вимір травми війни є багатофункціональним: художній текст дедалі більше набуває ознак інструменту культурної пам'яті; література фіксує травматичну подію історії в рецепції персонажа, створюючи при цьому її проєкцію на покоління, етнічну групу, націю, що дає змогу здійснити психологічну рефлексію над нею; література залучає до цієї рефлексії читача, який прямо або опосередковано є носієм цієї травми» [32].

Війна – це точка неповернення. Світ, який ми знали, розбився на шматки. Тепер слова мають нове звучання. Книги, що народжуються в цей час, – це спроба осмислити незбагненне. Вони виходять за межі звичних шаблонів, містять у собі відображення болю, втрати, страху. Війна стала поштовхом до переоцінки всього, що було звичним, пошуку нових сенсів.

В. Махно стверджує: «Тема війни для української літератури буде визначальною ще багато десятиліть, бо це тема людської екзистенції, тобто життя та смерті» [2].

У 2022 році О. Пухонська видала монографію «Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній українській літературі», в якій досліджено травматичний досвід війни, спільний для багатьох країн і націй. Ця праця ґрунтується як на текстах авторів, які не були учасниками війни, так і на основі книги комбатанта В. Маркуса «Сліди на дорозі».

На нашу думку, важливим є проєкт Г. Скоріної «Книги про війну». Дослідниця вивчає та систематизує літературу про російсько-українську війну. Г. Скоріна зауважила: «Я намагаюся відстежити всі такі книги, які видаються саме воєнними про війну. Критерій цінності в літературному сенсі для мене є другорядним. Я не стільки літературознавець чи критик, я більше бібліотекарка – зберігачка і фіксаторка всього того, що видане. На мою думку, це теж важливо, адже я неодноразово казала, що такі книги важливі не тільки для літератури, а й для історії – коли наші діти чи онуки зможуть вивчати сьогоднішній час не за сухим викладом з підручників, а й за щоденниками, які писались тут і зараз реальними людьми» [30].

Л. Горболіс стверджує, що «вступаючи в діалог із читачем, сучасний автор має спільні з ним погляди, а отже, приймає ідейно близький йому світ творів. Читач, зі свого боку, приймає ці тексти, позитивно реагує на тему, схвалює стиль, художню концепцію героя і є активним учасником українського літературного процесу – і в цьому чи не найголовніше завдання літератури війни» [8, с. 126].

Ми вважаємо, особливість українського досвіду осмислення війни полягає в тому, що твори пишуть не після всього цього жаху, а під час нього. Також

велику роль відіграє і медіапростір. Тому наразі свідчень злочинів проти людства набагато більше, ніж це було колись. Т. Ковтунович зазначила, що «збирання думок, емоцій, переживань людей, які так чи інакше пов'язані з війною, є важливим саме зараз, адже з часом думка людей трансформується, змінюється і, не взявши її до уваги, можна прогавити певні деталі, що демонструють безпосередньо ставлення суспільства до того, що відбувається в конкретний момент часу» [2].

А. Любка наголосив: «Мені здається, що роль письменників змінилася. Письменник зараз має всотувати в себе, як губка, якомога більше досвіду, бути в гущі подій. Багато українських літераторів пішли на фронт добровольцями, письменниці пішли працювати в медичні служби, практично всі в той чи інший спосіб волонтерять. Війна – це велика енциклопедія людських характерів, людської психології. Це той матеріал, який у нас немає часу зараз опрацьовувати, але потім ми зможемо написати на його основі якісь тексти [2].

Митці у творах висвітлюють трагічні події, вплив воєнних дій на життя людей. Від початку російсько-української війни в сучасній українській літературі з'явилася значна кількість творів, пов'язаних із цією темою: «Довгі часи» В. Рафеєнка, «Життя після 16:30» О. Терещенка, «Спокійної ночі» М. Петренка, «Аеропорт» С. Лойка, «Інтернат» С. Жадана, «Світлий шлях: історія одного концтабору» С. Асєєва, «Сірі бджоли» А. Куркова, «Сліди на дорозі» В. Ананьєва-Маркуса, «Позивний Бандерас» С. Дзюби та А. Кірсанова, «2014» В. Івченка, «Цуцик» В. Запеки, «Герої, херої і не дуже» В. Запеки, «Життя посеред життя» О. Карі, «Погані дороги» Н. Ворожбит, «Маріуполь. Надія» Н. Сухорукової, «Іловайськ» Є. Положія, «Маріупольський процес» Г. Вдовиченко, «За спиною» Г. Шиян, «Точка нуль» А. Чеха, «24.02. Щоденник Війни» А. Мероника, «Позивний для Йова» О. Михеда та багато інших. Також критики зазначають, що є важлива категорія творів – книжки, видані родичами чи близькими загиблих («Мій син – кіборг» М. Вітишин, «Мої думки» Т. Матвіїва).

Воєнна література представлена різними жанрами – від рефлексій, спогадів, щоденників до новел, оповідань, романів та інших.

Російсько-українська війна вплинула на появу нових тем та форматів розмови. На думку сучасної дослідниці С. Кошкіної, «сьогодні – час коротких форм: колонок, есеїв, поезії. Вони є надзвичайно важливими в сенсі фіксації подій, настроїв, емоцій «тут і зараз». До того ж, короткі форми не знають проблем із доступом до читача – достатньо опублікувати їх у соцмережах» [20].

М. Рябченко зазначила: «Можна говорити про різні експериментальні ходи, що впливають на жанрові трансформації чи модифікації, вони пов'язані з авторською інтенцією чи текстуально-медійною взаємодією (структурні елементи інтернет-мережі все активніше проникають в літературний текст): В. Ананьєв «Сліди на дорозі», Н. Розлуцький «Нотатник мобілізованого», М. Петренко «Спокійної ночі». В основу книги І. Михайлишина «Фуга 119. В тональності полону» було покладено структуру музичної фуги. Це яскравий зразок інтермедіального твору, коли художня оповідь будується за зразком музичного твору» [39].

Своєрідною формою літературної репрезентації війни є гумор. Наприклад, у книзі «Укри» Б. Жолдака, яка містить новели, він є головним прийомом. Гумор і сміх у творі апелює до сміхової культури «Енеїди» І. Котляревського, адже героями твору є завзяті козаки. Твір складають кумедні історії з життя воїнів: пересажене дерево, щоб збити орієнтир ворожої артилерії; підриг ворожого складу за допомогою іграшкової машинки та інші.

Література про війну має терапевтично-реабілітаційний ефект. Саме цю думку висловила Н. Нагорна: «Написання книжки про війну – як ампутація. Ти видаляєш з себе великий шматок себе» [20]. У книзі В. Бурлакової «Життя P.S.» є елементи для передачі інформації про події на Сході, а також психологічна підтримка для тих людей, які мають досвід воєнних травм.

К. Воздвиженський зазначає, що проза С. Жадана – це особливий ракурс зображення війни. У романі «Інтернат» митець не лише змальовує жахи війни, а й метафорично порівнює всю Україну з великим інтернатом, де люди забуті та самотні. Велику увагу письменник приділяє темі дітей, які найбільше

страждають через воєнні дії. Держава має забезпечувати їхні права, але в умовах війни часто це неможливо. Вона позбавляє дітей дитинства і безпеки.

Відомим є роман «Цуцик» В. Запеки. Автор присвятив книгу сотням дітей, безневинно загиблим у війні та бойовим собакам. У ній – розповідь про фронт очима собаки. Простір, де живе цуценя, – це жорстоке середовище війни. Через специфіку нарації роману цуцик часто має категорії людської свідомості: бажання помсти і розум, почуття дружби і наближення смерті тощо. Тобто він уподібнюється до людини, набуває суто людських рис.

В основі книги Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» – історія, яку письменниця почула від поранених бійців у львівському госпіталі. Цей твір про самопізнання та пробудження національної свідомості.

Простір у романі В. Рафеєнка «Довгі часи» є «виміром навпаки», де митець показав увесь абсурд ситуації на Сході України. У творі наявна думка, що життя більше ніколи не буде таким, як раніше.

Війна у книзі С. Гридіна «Сапери» виступає перевіркою на міцність кожного українця, і суспільства загалом. Схожа інтерпретація подій є у творі К. Чабали «Вовче». Його герої йдуть на фронт, аби довести собі та всім іншим, що вони справді здатні захистити свої сім'ї та Батьківщину. У книзі змінюються переконання й світогляд героїв від «моя хата скраю» до патріотичного «хто, як не я!?», від вузького егоїзму до альтруїзму. Митець показав війну з усіма її деталями й подробицями: із запеклими сутичками, невлаштованістю побуту в окопах, небойовими втратами, смертями друзів тощо.

У своїй повісті «Чорне сонце» В. Шкляр замислюється про причини, які призвели до розв'язання війни, створює образи героїв і антигероїв, подає критику тодішньої центральної влади. Митець засуджує ганебну антиукраїнську політику на Сході Батьківщини.

Важливим аспектом сучасної української літератури є жіночий погляд на війну. Наприклад, книга А. Шили «Жінка на війні» об'єднує історії українських жінок, які взяли активну участь у війні, працюючи волонтерками, парамедиками,

журналістками та військовими. Як зазначено в анотації, це перше в Україні видання, що присвячене лише жіночому досвіду в зоні бойових дій.

Є. Подобна написала книгу «Дівчата зрізають коси». Вступ містить такі роздуми письменниці: *«У війни не жіноче обличчя», – писала білоруська письменниця Світлана Алексієвич. Прийнято вважати, що жінка створена, аби дарувати життя, а не відбирати його. Та російсько-українська війна змусила вдягти камуфляж та узятися за зброю сотні українок. Дівчата з різних куточків країни поїхали на Донбас, аби рятувати життя як парамедики, забезпечувати армію найнеобхіднішим, волонтерючи, а чимало з них нарівні з чоловіками звільняли міста і села Донбасу, ставши розвідницями, артилеристами, снайперами, кулеметницями»* [40, с. 6]. Авторка зазначає, що «героїні книги абсолютно різні, та історія кожної унікальна. Там поряд сміливість і страх, поразки й перемоги, сила і слабкість, щире кохання і біль утрат. Це історії без цензури, які розкажуть про війну, як вона є – про воєнні будні та бої, які колись увійдуть до підручників з історії, ламання звичних уявлень про військо як суто «чоловічий світ» і нелегкий шлях повернення з війни до мирного життя» [11, с. 7].

Відомою є книга О. Карі «Життя посеред життя», в якій кожна українка впізнає себе в історіях про борщі під час сирен, ночівлю у ванній разом з дітьми та котами, парфуми у тривожній валізі і те, як лягали спати у верхньому одязі, пошуки продуктів у крамницях, де майже нічого не залишилося, та відкладене на потім життя.

Журналістка Н. Сухорукова написала книгу «Маріуполь. Надія» в формі щоденника, який став поширеним. Цей жанр нині досить популярний. Найчастіше в щоденниках автори розповідають про моменти життя, в яких багато болю, тому про це обов'язково треба проговорити. Із прологу книги Н. Сухорукової лунають голоси тих, кого вже немає: *«Якщо довго не засинати, можна почути голоси тих, хто лишився в місті назавжди. Вони шепочуть із підвалів і руїн. Задихаються зі страху і виють з горя. Вони хочуть жити в Маріуполі, що був їхнім містом* [45, с. 3]. Маріуполь авторка зображує героїчним

містом, яке бореться до кінця: *«2014 року в Маріуполі було винятково гучно. Тоді ми чули, як наближався рускій мір. І люди вийшли на захист свого дому. Найголовніша зброя – вишиванки та українські прапори. Взявшись за руки, люди розтягнулися вздовж приміського блокпоста. Стали за спинами українських військових, щоб підтримати їх. Російські танки повернули назад. Як виявилось – не назавжди»* [45, с. 16].

А. Мероник видав книгу «24.02. Щоденник Війни», яка показує внутрішні зміни простої людини, що пройшла від розпачу та шоку до бажання зробити все задля перемоги. Цікаво, що розповідь містить історії відомих особистостей: Тауана, Рохолана, Катерина Кухар, Олександр Стоянов, Дарія Ковтун, Євген Хмара.

Л. Дереш зазначив: «Є багато дослідників і дослідниць, які порівнюють літературу й образи від початку війни, з 2014 року. Тоді дійсно переважав образ України, яка плаче, розгублена і потрапила у велике лихо. А зараз ми бачимо жінок з «джевелінами», бачимо воїнів, справжній воїнський дух, і приблизно такою ж стає поезія, проза – це історії боротьби. А навіть коли це історії травм, болю евакуації, втрат, то однаково це не історія про жертв, зламаних людей, а тих, хто готові боротися до останнього» [24].

В українській воєнній прозі з'явилася нова авторка Тамара Горіха Зерня (справжнє прізвище – Дуда), яка до певного моменту, як і більшість, була лише перекладачкою, журналісткою та волонтеркою. Одним із найбільш відомих став її роман «Доця», що вийшов 2019 року. Твір відзначили преміями, а також переклали англійською, польською та іспанською мовами. Для дослідження ми вибрали саме цю книгу.

О. Забужко дала високу оцінку роману «Доця», назвавши його «найкращою книгою про війну», а директорка Українського інституту книги О. Коваль рекомендувала твір до прочитання всім [14].

О. Пухонська характеризує роман «Доця» як «ще один текст про війну, який укотре повертає читача до подій весни-літа 2014 року, коли багаторічний нарив на тілі української незалежності врешті тріснув, вивернувши назовні

проблеми, що виходять далеко за межі України й глибше, ніж у хронологічний відрізок сучасності» [36, с. 211].

В одному з інтерв'ю Тамара Горіха Зерня зазначила: «Щоб писати про страхіття війни й окупації, треба пройти якусь свою Голгофу і випити чашу власного страждання. Має в тобі щось перегоріти. Тільки після цього можна знайти правильний тон і тональність» [47]. Роман «Доця» містить велику частину особистого досвіду авторки та прототипів її героїв, з якими вона знайома. Тамара Дуда 2014 року стала активною волонтеркою. Авторка писала про всі події, які відбувалися, спираючись на свідчення реальних людей, очевидців і учасників воєнних дій, з'ясовувала подробиці кожної історії.

Письменниця зауважила, що написати роман її спонукали й страшні події на Сході країни: «Я почала писати цю книгу, коли побачила, що наш ворог штампує книги про війну на Донбасі, виставляючи українців загарбниками, а себе – визволителями. Я зрозуміла, що ми повинні щось робити, ми не можемо чекати вічність, доки народиться новий український Ремарк. Ми повинні написати самі, тут і зараз» [47]. Також Тамара Горіха Зерня наголосила: «Мене, як автора, як людину пишучу, насамперед, цікавила людина, яка опинилася мимоволі в певних обставинах. Цікавило те, що з нею відбувається, цікавили відповіді на запитання, починаючи від практичного «що робити», якщо те саме відбудеться в якомусь іншому місці? Що робити, коли це саме трапиться у твоєму місті? Як не пропустити той момент, коли ситуація стане занадто серйозною, тобто як не пропустити момент, на якому треба втрутитися? Що робити в ситуації, коли ти – жінка, людина мирної професії, раптом опиняєшся у смертельній небезпеці, і тобі треба дуже швидко прийняти рішення і щось зробити, аби самій вижити, і щоб вижили люди, які волею долі стали від тебе залежними» [47].

Деякі письменники є безпосередніми учасниками російсько-української війни: А. Чех («Точка нуль»), Б. Гуменюк («Блокпост»), В. Піддубний («Холодне серце»), В. Якушев («Карателі»), В. Ананьєв («Сліди на дорозі»), С. Гридін

(«Сапери»), В. Сорд («Безодня») та інші. Люди продовжують писати під обстрілами, перебуваючи в окопах.

Дописи в соціальних мережах часто привертають увагу дослідників як малі жанри. М. Рябченко стверджує: «Загалом Фейсбук – один із важливих майданчиків, де зароджуються книжки комбатантів. Якщо взяти першу фазу – АТО – теж багато книжок від бійців і бійчинь зароджувались у ФБ. Хтось заводив окремі сторінки – К. Чабала для повісті „Вовче”, К. Машовець – „Діалоги з нулів”. Той же Мартин Брест – частину своїх дописів скопіював, розширив і видав „Піхоту”» [39, с. 64].

Комбатантська проза цікава тим, що дозволяє читацькій аудиторії дізнатися про описані події від учасників, краще зрозуміти, що відбувалося на бойових фронтах.

М. Рябченко зазначає: «Незалежно від того, де писалися комбатантські тексти (безпосередньо на позиціях чи вже в цивільному житті після демобілізації), усі вони – носії глибинних авторських переживань, осмислюють новий досвід та зумовлені ним психологічні зміни, а отже, більшою чи меншою мірою самоописові» [39, с. 64]. Дослідниця дає *комбатантській прозі* таке визначення: «різновид воєнної прози, автори якої – це винятково учасники бойових дій (воюють нині чи перебувають у військовому резерві після демобілізації). Їй властива автобіографічність, фактологічна достовірність, вони можуть містити елементи документального чи мемуарного письма» [39, с. 63]. Важливою особливістю цієї прози є те, що життя воєнних показано правдиво. «У книгах воєнних немає ура-патріотизму й пафосу», – зауважує М. Рябченко [39].

Також дослідниця стверджує: «Автори цілковито переборюють радянські наративи «великої отечественной». У нас цей міф не розрісся так, як у росії, але все одно вплив був. У всякому разі до Революції Гідності точно. Ці всі печалі, пафос, про «дедов, які воювали». Був образ жертвної героїчності, великого подвигу, радянського солдата як спасителя, сформований радянськими книгами, фільмами. Це відкладалось у свідомості, культивувалось. Відбувалася ідеалізація бійця» [39]. Тому комбатантська творчість показує інший бік війни.

В. Маркус в одному з інтерв'ю, розповідаючи про війну, наголошує, що «ніяка підготовка не дасть змоги зрозуміти, що насправді там відбувається, і ти ніколи не будеш до цього готовим» [26]. Тож деякі учасники бойових дій передають свої переживання та травми через тексти. «Сліди на дорозі» – це не просто роман В. Маркуса, а й документальний звіт про війну, викладений мовою особистих переживань. Митець показав, як травматичний досвід руйнує старі уявлення про світ і змушує людину шукати нові орієнтири. Текст роману містить велику кількість QR-кодів із покликаннями на медіаматеріали, пов'язані з подіями.

Олександр Михед – письменник, культуролог, куратор мистецьких проєктів. Для дослідження ми взяли книжку митця «Котик, Півник, Шафка», яка вийшла 2022 року.

Автор повісті до повномасштабного вторгнення росії в Україну жив із родиною в Гостомелі на Київщині. Їхній будинок було зруйновано російським снарядом у перший тиждень війни. Після трагедії Олександр Михед написав на своїй сторінці в соціальній мережі: «Тепер у мене немає дому, але ціла країна – мій дім». Батьки митця впродовж трьох тижнів були в окупованій Бучі. З початку повномасштабного вторгнення Олександр Михед вступив до лав ЗСУ.

На сторінках повісті «Котик, Півник, Шафка» відображений власний досвід письменника під час окупації Гостомеля та історії шафки, півника й кішки з Бородянки, які стали символами стійкості в російсько-українській війні.

Письменник зазначив: «Особливість повномасштабного вторгнення полягає в тому, що у вас немає часу на роздуми, або часу на скорботу, тому що кожен день приносить щось ще більш жахливе в вашу свідомість: ще один ракетний удар; хтось із вашого оточення був убитий росіянами. Це як величезна порожнеча всередині твого тіла, і все йде в цю порожнечу. Деякі з моїх друзів запитують: «Чи буде з нами все гаразд, коли це закінчиться? Чи є якийсь спосіб, щоб ми були нормальними, порівняно з нашим поколінням в інших країнах?». А я не знаю» [15].

У створенні книжок про повномасштабне вторгнення росії на територію України Олександр Михед знаходить порятунок. Автор намагається зафіксувати всю правду про війну. В одному з інтерв'ю письменник наголосив: «Я зрозумів, що насправді є лише один механізм, який можу використати, щоб упоратися з цією реальністю: я мав писати. Ці короткі, стрибкоподібні абзаци перегукуються з тим, «як я дихаю». Зараз не час для метафор, символізму чи складної прози. Я намагаюся вижити, не намагаюся «мислити масштабно». Я не намагаюся винайти якесь нове мистецтво. Я намагаюся зробити документ про масове вбивство» [48].

Наведені вище твори демонструють різні інтерпретації війни українських митців та простих людей.

Отже, війна стала причиною значних змін у сучасному українському літературному процесі. В умовах постійних ракетних обстрілів, руйнувань, багатьох смертей люди продовжують писати, аби інші покоління знали обличчя ворогів та все те, що зараз проживає український народ. Сучасні митці у своїх книгах зберігають пам'ять про Героїв та показують досвід простих людей, які намагаються жити в цьому пеклі. Попри те, що твори присвячені темі війни, усі вони різні, оскільки в них відображено різноманітний досвід: фронтовий, переселенців усередині країни та емігрантів, людей, які втратили в одну мить усе, тих матерів, до яких більше ніколи не прийде єдиний син.

На наш погляд, книги про війну дають можливість нам та майбутнім поколінням розібратися у страшних подіях, знати правду, пробуджують національну свідомість і патріотизм. Література, яка присвячена военній темі, стає важливою складовою культурної спадщини, відображаючи вплив війни на особистість та суспільство загалом. У ній містяться історії про звичайних людей, які не були готові до всього, що відбувається зараз, про їхню силу та здатність любити навіть у найскладніші часи, де є місце болю, щастю, страху та надії.

Висновки до першого розділу

Отже, поняття «концепт» та «концепція» мають багато тлумачень, оскільки виступають інструментарієм для багатьох наук, зокрема лінгвістики, філософії, психології, культурології, соціології, літературознавства.

«Концепт» у літературі – це глибоке сучасне поняття, яке допомагає зрозуміти сенс літературного твору, є важливим для розкриття його теми. «Концепт» – така смислова структура, яка відображає сутнісні ознаки дійсності та особливості її сприйняття людиною певного місця і часу, і є основою художньої картини світу автора. «Концепт» розуміємо як динамічне утворення (думку, ідею) у свідомості людини.

«Концепт» виступає ядром «концепції».

«Концепція» в літературному творі – це певна система поглядів та уявлень автора, яка дає змогу митцю розкрити ідейний задум твору, власне бачення зображуваного.

Ми окреслили особливості сучасної літератури про російсько-українську війну. Проаналізувавши наукові праці з цієї проблематики, спираючись на власний досвід читання книг, стверджуємо: тема війни виступає однією з головних у сучасній українській літературі, що пов'язано з російською агресією, яка почалася на Сході 2014 року і триває нині. Авторами творів є професійні письменники, волонтери, воєнні (письменники-комбатанти), парамедики, звичайні люди.

Особливість українського досвіду осмислення війни полягає в тому, що книги пишуть не після всього цього жаху, а під час нього. Також велику роль відіграє і медіапростір. Тому наразі свідчень злочинів проти людства набагато більше, ніж це було колись.

Війна стала причиною змін у сучасному українському літературному процесі. Попри постійні ракетні обстріли, руйнування, багато смертей, українські митці продовжують писати про це, аби інші покоління знали обличчя ворогів та все те, що зараз проживає український народ. У своїх творах вони

зберігають пам'ять про Героїв та показують досвід простих людей, які намагаються жити в цьому пеклі.

Попри те, що твори містять тему війни, усі вони різні, бо там наявний різноманітний досвід: досвід переселенців усередині країни та емігрантів, досвід людей, які втратили в одну мить усе, досвід тих матерів, до яких більше ніколи не прийде єдиний син, фронтовий досвід.

У дослідженні звертаємо увагу на ідейні функції концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня (справжнє прізвище – Дуда) «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка». Ці книги стали відомими багатьом, а твір письменниці навіть переклали англійською, польською та іспанською мовами.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ТРАВМИ ВІЙНИ У ТВОРАХ ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ ТА ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА

2.1. Осмислення трагедії війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця»

«Доця» (2019) – дебютний роман української письменниці Тамари Горіха Зерня. Він миттєво став популярним серед читацької аудиторії. Однією з причин інтересу літературних критиків до цього твору є новаторський підхід письменниці до зображення жіночого досвіду війни на Донбасі, який раніше був мало представлений в українській літературі.

У рецензії, що має назву «У війни – жіноче обличчя», О. Забужко характеризує роман Тамари Горіха Зерня як один із тих, що вщент ламають дотеперішній стереотип війни як «закритого чоловічого клубу»; визначає його як своєрідний голос жінок, які попри втрату всього, що мали і любили, продовжують свій спротив, приймають рішення не мовчати і виживати самотужки [14]. «Ця війна народила ту нову героїню, якої вже не скасуєш скептичним «вивсьоврьоте»: героїню, яка навчилася не тільки діяти, а й говорити (і писати!) за себе сама», – зазначає дослідниця [14].

О. Пухонська зазначає, що «роман Тамари Горіха Зерня «Доця» – ще одна спроба художньої рецепції травми війни, яку українцям випало вкотре переживати» [36, с. 213].

Р. Семків характеризує твір як «пронизливий, емоційно напружений, динамічний текст із мозаїчною структурою» [42].

О. Коцарев визначає книгу як «типовий динамічний пригодницький роман» і наголошує на динаміці, емоційній напрузі, специфічному психологізмові [20]. Дослідник акцентує на тому, що психологія розвитку конкретних персонажів відображає прагнення проаналізувати психологію людини на війні.

О. Забужко стверджує, що «книга «Доця» – це вияв західного жанру «faction», де поєднуються художня й документальна основи». Дослідниця наголошує: «Цьому жанрові «належатиме мейнстрим у добу наростаючої інформаційної перенасиченості – коли не треба, ради Бога, не треба нам нічого більше вигадувати й додавати до реальності, аби зробити її захопливішою, а дайте хоч якось упоратися з тою, що є...» [12].

На думку Тамари Горіха Зерня, «книга є документальною настільки, наскільки це можливо для художнього твору» [11, с. 4]. У творі описані події весни та літа 2014 року – початку російсько-української війни. Ще до повномасштабного вторгнення росії на територію України Тамара Горіха Зерня зазначила: «Насправді захисна стіна між нами і війною дуже тонка. І це торкається нас більше, ніж здається» [46]. На жаль, так і сталося 2022 року.

Анотація до роману «Доця» містить інформацію про те, що це книга про любов, магію, відвагу, свій дім і батьківщину, власне право ходити з високо піднятою головою. Така різноманітність порушених у творі проблем стає актуальною на запити сучасної читацької аудиторії. Також зазначено, що «ця книга назавжди змінила того, хто її написав, і змінить кожного, хто її прочитає. Бо війна – це коли ти їси землю. І що важливіше, коли годуєш землею» [11, с. 4].

Твір містить велику частину особистого досвіду авторки та прототипів її героїв, з якими вона знайома. Тамара Дуда відома своєю волонтерською діяльністю з 2014 року під час російсько-української війни. Письменниця відвідувала поранених у госпіталі. Вона звернула увагу на те, що багато хто має осколкові поранення очей. Маючи зв'язки за кордоном, почала закуповувати там тактичні окуляри. Спочатку волонтерка вклала власні гроші за переклади, згодом почали допомагати сусіди, друзі, знайомі й незнайомі люди.

В одному з інтерв'ю Тамара Горіха Зерня зауважила, що написати роман спонукали страшні події на Сході країни: «Я почала писати цю книгу, коли побачила, що наш ворог штампує книги про війну на Донбасі, виставляючи українців загарбниками, а себе – визволителями. Я зрозуміла, що ми повинні

щось робити, ми не можемо чекати вічність, доки народиться новий український Ремарк. Ми повинні написати самі, тут і зараз» [5].

Назва книги «Доця» є символічною. У творі більшість звертається до головної героїні саме так, показуючи неабияку симпатію до неї. Доцею її називає бабуся (батькова мати, яка живе в Донецьку), учасники воєнних дій, друг Борисович. Дівчина сповідує національні цінності, здатна на самопожертву заради країни, її людей. Доця – це втілення жіночої сили, що поєднує в собі риси рятівниці, мисткині, воїна та матері. Вона натхненна жіночою місією в боротьбі проти ворогів.

Тамара Горіха Зерня стверджує, що «війна не є головним героєм книг. Вони написані не про війну, а про особистостей, які опинилися у складних обставинах, в умовах тиску випробувань, де ламається та гартується психіка, людина змінюється. Вона одночасно усвідомлює те, наскільки є маленькою і залежною від випадку, її життя крихке, і водночас приймає доленосні для себе і своєї сім'ї рішення» [4].

Головна героїня не має імені. Т. Гребенюк у своїй статті «Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня: стратегія творення ефекту співпричетності» стверджує, що «саме нарація від першої особи допомагає створити ефект присутності, адже мимоволі відбувається проєкція чужого досвіду і переживань на себе» [12].

Герої роману мають своїх прототипів. Образ Доці, волонтерки з позивним Ельф, є художнім утіленням волонтерки Наталі Герасименко, про що Тамара Горіха Зерня згадує в передмові «Від автора». Сюжет твору містить і волонтерський досвід самої письменниці. Наприклад, епізод, де героїню, яка спить на горищі будинку на українських позиціях, будять невідомі солдати і просять спускатися. Спустившись, вона розуміє, що там нікого не було. Їй це підтвердили. Невдовзі в місце, де спала волонтерка, влучив ворожий снаряд. Діалоги з книги колись дійсно звучали в реальному житті.

Тамара Горіха Зерня зображує головну героїню як дівчину, яка надто заглиблена в себе, намагається пізнати філософію життя в читанні та невпевнено дивиться на світ і людей (мати померла рано, батько пиячить), тож дійсність

довкола дівчини зовсім не відповідала її очікуванням: *«Я себе пам'ятаю з дев'ятирічного віку. Усе, що було до – terra incognita, чиста дошка, не відгукується ні спогадами, ні образами. Десь у білому мареві залишилася мама. Мама ж мусила бути, правда? Але в нашому домі про неї не говорили. На всі питання тато відмовчувався, тільки раз прохопився, що звали її Марія, і що вона померла молодою. Так це чи ні, тепер уже не перевіриш. Напевно, я таки схожа на маму, тому що батько був невисоким, опецькуватим, із помітним черевцем і ранніми залисинами. Я ж не стільки росла, скільки видовжувалася в усіх напрямках. У мене було задовгим усе – ступні, пальці (дитиною перераховувала фаланги, усе здавалося, одна зайва), лікті, вуха, волосся»* [11, с. 11].

Досліджуючи роман «Доця», ми з'ясували, що концепт *війна* має складну і комплексну структуру. Він є багаторівневим, виступаючи переломним моментом у свідомості людей. Війна ділить життя на «до» та «після», зумовлює переоцінку цінностей, осмислення місця у світі.

Головна героїня довгі роки вважала себе чужою в новому середовищі, і лише спільне горе – аварія на шахті Засядька, що сталася 18 листопада 2007 року, – змінило її стосунки з іншими: *«Я ще довго залишалася чужою для цього міста, воно мене все ще лякало і насторожувало. Але щось змінилося. Дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде чужим. З цієї самої аварії, з цієї страшної нічної сирени почалося наше зрощення і взаємне проникнення з Донбасом»* [11, с. 17].

Ми вважаємо, що Г. Яворська мала рацію, коли стверджувала, що «в концепту *війна* в українському дискурсі динамічна структура» [51, с. 22]. У романі авторка показала перехід від мирного до воєнного життя. Головна героїня навіть не відразу розуміє, що навколо неї починають відбуватися серйозні події: *«Ми провалюємося у кролячу нору. Усе, на що можна було опертися, розсипається під руками на порох. Тут реальність розходиться із здоровим глуздом, я заплющую очі і вдаю, що мене немає. Ущипніть мене хто-небудь! Я равлик, я декорація, я скіфська баба»* [11, с. 53].

Письменниця показує, як місто, де колись було щасливе життя, перетворюється на місце відчаю та безнадії, відбувається підміна цінностей. І не

тільки їх: «Соки «Садочок», томатна паста у трикутничках «Чумак», сметана «Президент». Сотні звичних товарів, і втрата кожного з них муляє, як камінець у чоботі. Поспіх, з яким мережі кинулися замінити українські товари російськими, нагадує незграбні спроби змити кров на місці злочину. Як же вони бояться ту Україну, якщо воюють навіть із сметаною» [11, с. 131]; «Не знайдеться слів, щоб описати біль і приниження, з яким ми вступили у війну. Це відчуття безпомічного розпачу, коли ненавчені, невмілі, неготові чоловіки падали підкошеними, не розуміючи, звідки стріляють. Цю глибину потрясіння, коли ми побачили, що свої ж командири працюють на ворога» [11, с. 80].

Війна – поштовх до прийняття надважливих рішень. Уторгнення росії стало викликом для кожної особистості: змінилася траєкторія думки, з'явився страх і розпач. Людям складно робити вибір щодо того, поїхати чи залишитися, через те, що вони не хочуть покидати дім, занурюватися в невідомість, будувати життя з нуля.

Роман «Доця» відображає глибоку прив'язаність українського народу до рідної землі та домівок. Страх перед вимушеним переселенням, про який думає більшість, є одним із головних мотивів твору. Авторка наголошує, що дім – це не лише місце проживання, а й частинка душі, зв'язок із предками та своєю землею. Руйнуючи українські домівки, ворог намагається знищити ідентичність та позбавити нас коренів.

У романі «Доця» Тамара Горіха Зерня показує таку мотивацію героїні залишитися: вона діє під впливом як особистих амбіцій, так і почуття відповідальності перед «своїми» і ненавистю до «чужих», через яких дівчина втратила майже все: «Я знала, чому не їду, і це усвідомлення постало переді мною в одну з безсонних ночей чітко і ясно... Я хотіла помсти... Я хотіла реальної, матеріальної відплати»; «Я була в ідеальній позиції для ведення партизанської війни. Нікчемна і непримітна ззовні, але жилава і витривала, я знала ці двори і вулиці... Немає сім'ї – немає слабких місць, мене нічим шантажувати... Я не боюся техніки, люблю механізми і схеми – то невже мені не знайдеться застосування?» [11, с. 72–73].

Іноді Доця має сумніви через те, що чула на вулицях щасливі скандування лозунгів-привітань щодо створення «молодої республіки»: *«Можже, мають рацію ті, хто кричить, що тут немає кого захищати? І чи вартує ця сіра земля, щедро переорана й засіяна кістками і залізом, чи вартує вона крові, яка проллється на її захист? Можже, треба тікати звідси, як із холерного бараку, і дурний той, хто засидівся»* [11, с. 180]. Та бажання помсти й відстоювання власної ідентичності, що колись стали для дівчини важливими причинами залишитися в Донецьку, тепер є для неї внутрішньою опорою.

Але Доця переживає за людину, яка їй дуже близька: *«З бабою ми знову завелися на тему переселення. Я їй: ну подумай, а раптом хтось мою фотографію побачив, а раптом згадає, що я твоя внучка, а раптом донесуть? Давай все-таки вивеземо тебе на безпечні села, пересидиш кілька місяців. Баба нізащо. По-перше, на фото ти сама на себе не схожа, такою красивою тебе ніхто не бачив. (Бінго, нічим крити). По-друге, каже, могили не пускають. «Які ще могили?» – «А от проживеш, скільки я, знатимеш, які. Мені вже треба думати не тільки про те, що тут, а і про те, що там (тицяє пальцем у землю). А там мамка моя лежить. І мамина сестра, і хрещеночка. Батько ні, твій прадід у війну згинув, ми не знаємо, де й коли. А мамка тут. І баба, Царство їм небесне, коло неї, на старому кладовищі. І мене туди покладуть, і це правильно. Ви ж не просто так воюєте, а за свою землю. А своя земля тільки тоді своя, коли її наші знизу підпирають»* [11, с. 238–239]. Онука відчуває відповідальність за бабусю Ольгу Іванівну: *«Ба, але подумай. Коли почнеться, тут же рознесуть усе в пух і прах», «Послухай, я не жартую. Кому стане легше, якщо ти загинеш?»* [11, с. 72]. Доця робить спроби переконати й Тетяну: *«Але, Тань, я одна. А в тебе донька, тому подумай добре, чи воно тобі треба»* (особливо, коли дізнається про вагітність своєї подруги) [11, с. 156].

Твір утверджує думку про те, що саме під час війни люди відкаривають себе справжніх. О. Коцарев зауважує, що «входження у війну Тамара Горіха Зерня описує вельми детально. Як місто змінюється спершу непомітно, потім щораз безповоротніше. Як гинуть люди, будинки і цілі райони, змінюються

побутові звички, починає квітнути мародерство і безжальність. Як у порожнечу «вливається» інша держава, російські окупанти. Як багато місцевих мешканців їх приймають і погоджуються з їхнім пануванням – хтось зі щирих переконань, а хтось, щоб вціліти» [19].

Доця просто не може бачити тих, кого вважала близькими: *«Усі змінилися. Я перестала впізнавати тих, із ким жила і працювала останні десять років. Мало того, я їх відверто боялася»; «Вони вірили у правий сектор, бандерівців, чупакабру і десант марсіан. Києва немає, він лежить у руїнах. Американські диверсанти отруїли воду. Столична влада наказала підірвати шахти і затопити Донецьк. На Майдані спалили «наших ребят», а беркутівцю виколололи очі. У дім до жінки увірвалися зі зброєю і прострелили ногу»* [11, с. 50–51].

Вони йдуть за тими, хто обманом і силою захопив землі, не бажаючи звертати увагу на деталі їхньої поведінки, в яких була суть. Бабця в черзі за продуктами «хрестить двох ополченців, які втиснулися перед нами з пляшкою горілки», примовляючи: *«И этих жалко, и наших жалко. Всех жалко»* [11, с. 131].

Тамара Горіха Зерня у своїй книзі досліджує питання про те, як просторова близькість людей не гарантує їхньої духовної єдності: *«Ми з моїми співгромадянами опинилися в паралельних світах, тільки я їх бачу, а вони мене чомусь ні»* [11, с. 247]. Героїня має на увазі розподіл Донецька на райони, де все добре, і ті, в які стріляють. Вона не може усвідомити: *«Як може бути харашо, коли за кілометр від тебе розстрілюють людей, – для мене загадка, але в місті дійсно працювали басейни і фітнес-клуби, проводилися концерти і виставки котів, на тумбах з'являлися свіжі афіші, комунальники висаджували троянди й мели вулиці»* [11, с. 247].

Дівчина дуже різко реагує на такі висловлювання: *«росіяни – хороші люди, і що, я маю на них кидатися, якщо там нагорі щось не поділили?»* [11, с. 109].

І тепер поруч із Доцею тільки люди, які разом з нею готові боротися проти загарбників. Вони разом допомагають усім, кому це потрібно. Головна героїня

рятує з полону бойовиків Аню, дочку Тетяни. Побачивши те, як один із «сепарів» веде налякану дівчинку, Доця усвідомлює, що треба щось робити: *«Ну, власне, і все. Відсторонено і спокійно, ніби в кіно, я зрозуміла, що зараз помру. Що набагато розумніше зупинитися і заховатися в лабіринтах приватного сектора. Що єдино правильним вчинком було б пропустити їх уперед і порухувати до ста...»* [11, с. 124]. Героїня втручається, проте й розуміє, що дуже ризикує. Вона віддає свої останні гроші та рятує дівчинку. Доця підтримує й Оксану, якій допомагає тікати з родини, де та працювала нянею, не шкодуючи для подруги нічого, влаштовує на роботу до знайомої у Дніпрі. Головна героїня бере на себе відповідальність і за життя Ліди, багатодітної матері, яка покинула дім через те, що її чоловік захотів переїхати в росію.

Однотумці допомагають дівчині забезпечувати їжею українських бійців, виконувати їхні завдання, збирати гроші для потреб армії і купувати все необхідне. Коли її знайомий потрапляє в підвал до бойовиків, разом із іншими донецькими патріотами героїня бере участь у спецоперації: викрадає автомобіль швидкої допомоги, перевдягається в лікаря, їде туди і рятує побратима Комара.

Тобто тепер «своїми» для Доці є її колеги з фірми, що роблять вітражі: це однотумці на світоглядному, ціннісному рівнях. «Чужими» для героїні в новій реальності стають знайомі й сусіди, з якими ще донедавна сиділи за одним столом.

Життя Доці, як і інших, тепер матиме своє «до» та «після» у всьому.

І. Ренчка за романом Тамари Горіха Зерня схарактеризувала комунікативну поведінку та вияви мовної стійкості українців та українок у Донецьку на початку війни й окупації. Дослідниця з'ясувала ставлення до мови людей, які взяли участь у цих страшних подіях, виокремила мовні засоби реалізації ідеологічного протиставлення «свій – чужий», проаналізувала поняття «мовна поведінка» і «мовна стійкість» та їхній зв'язок з такими поняттями, як «мовна свідомість» [38, с. 77].

Важливо те, що Доця завжди виявляла свою мовну стійкість, але через війну та окупацію дівчина іноді переходила на російську мову. Наприклад, коли

їхню машину на блокпосту зупиняють бойовики, або коли на вулиці стикається із сепаратистами, або коли треба домовитися з чужими людьми з Донецька про порятунок друзів. Тобто приховування власної ідентичності в моменті допомагало вижити, допомогти іншим.

Але час від часу Доця могла вигукнути щось українською, яка завжди була рідною для неї: *«Стій! – закричала я, не думаючи про наслідки. – Стій, не чіпай! Вона зараз вибухне! Сейчас взорвётся!»* [11, с. 153]. У цьому моменті героїню підтримували однодумці: Роман, Борисович, Дон, Олег, Тетяна, Комар. Коли дівчина потрапила в полон до чеченських бойовиків, то змогла сказати про це друзям, заговоривши до них російською мовою, бо: *«Якось до війни хлопці запитали, чому я не переходжу на російську, коли до мене звертаються на «языке»? І я жартома відповіла, що це для конспірації. Якщо мене викрадуть і триматимуть з ножем біля горла, я зможу попередити своїх, просто заговоривши російською»* [11, с. 147].

Загалом мовою твору є українська, але російською говорять персонажі, що з'являються епізодично чи виступають другорядними. Наприклад, на перших сторінках російською до дівчини звертаються літні жінки-сусідки, яких вона називає «печінкою двору», де містяться усі токсини: *«Ой, эта современная молодежь. Ничего не хотят, никто им не нужен»* [11, с. 17]; *«Деточка, так что же, когда ваши придут, нас расстреляют?»* [11, с. 49]. Уривки розмов про «бандерівців», «республіку», війну письменниця також передає російською мовою.

Авторка книги порушує проблему нейтральної позиції людини під час війни. На наш погляд, Д. Аліг'єрі мав рацію, коли стверджував про те, що «найжаркіші куточки в пеклі залишені для тих, хто в часи найбільших моральних потрясінь зберігав нейтралітет». Нейтралітет – це просто деградація.

Коли війна вже йде, Доця запитує в офіціантки в кафе: *«А ви відчуваєте, що біля вас війна?»*. Дівчина сказала: *«Та нет, как-то не особо»* [111, с. 204]. Відповідь офіціантки демонструє відстороненість від усього, що відбувається,

прагнення жити «як завжди». Це може бути захисною реакцією на страшні події, але водночас свідчить про відсутність розуміння масштабів трагедії.

Тамара Горіха Зерня, описуючи нейтральну позицію деяких особистостей під час війни, показує те, що вони не хочуть робити свідомий вибір. Але прагнення залишитися непричетними до всіх цих подій не захищає нікого від різних наслідків. У творі один військовий, який хоч і був в українській армії, але заперечував війну: *«Я тобі так скажу, не буде ніякої війни. Попугають один одного і відступляться, нікому воно не нужне, тут воювать», «Чи ти думаєш, вони хочуть війни? Думаєш, кум мій буде у мене стрілять?»* [11, с. 222].

Головна героїня роману замислюється про зміни, які відбуваються в її житті та країні. Вона аналізує їх, переосмислює власні цінності і шукає відповіді на питання про сенс буття: *«Потрібно пристосуватися до життя в нових умовах, але для початку я ніяк не могла визначитися, чи хочу жити. Сто разів повторюю, що моя цінність як людини і як особистості не залежить від зовнішніх обставин. Що найголовніше всередині, попри думку інших. Що ось ця гостра туга, діра у грудях, ось це відчуття покинутої дитини – це все наслідок моїх комплексів і невиправданих сподівань, а значить, лише моя проблема. Якщо світ раптом не відповідає твоїм уявленням, то змінюй уявлення, а не світ»* [11, с. 180].

Страшна смерть друзів головної героїні – фінал цієї історії. Помстившись убивцям за них, вона їх і ховає: *«У будинку не знайшлося лопати, тому я нарізала землю ножем і виймала відром. Це тривало довго, до пізньої ночі. В одну могилу я поклала наших, а потім відійшла на інший кінець городу і викопала яму для них трьох»; «А потім повернулася до своїх. Я не хотіла їх просто так закопувати, без жодного слова, це неправильно. Тож набрала в колодязі води і вмилася над могилою, змила руки. Прочитала молитву замість священника і освятила землю. Там немає ні хреста, ні знаку, але я пам'ятаю, де вони лежать, і колись покажу дитині»* [11, с. 284]. Ніби все її минуле життя залишається позаду. Уже не існує шляхів повернення. Дівчина думає: *«Знову і знову згадуючи, як усе було, я ставлю собі запитання: а де та точка, у якій ще можна було переграти? Де те останнє*

роздоріжжя, на якому ми могли повернути ліворуч, а не перти плугом, попри знаки?» [11, с. 272]. Тепер треба жити, попри все.

У друкованій книзі є листівка – фото довоєнного Донецька із написом «Україна». Її можна вважати частиною роману «Доця».

Авторка зазначає: «Книга залишає надію. Можна сперечатися про те, наскільки там щасливий чи нещасливий кінець, але він залишає надію на те, що продовження життя буде, ми будемо жити далі. Мені дуже важливо було саме це прописати й залишити такий посмак. Я впевнена, що на тему війни ще буде написано різними авторами дуже багато книг. Ми будемо мати абсолютно трагічні саги чи романи. Там буде достатньо трагедії, але також залишиться в літературі й моя книга, яка має свій настрій і свій оптимізм» [44].

Роман «Доця» – це один із голосів сучасної української літератури про біль, що триває. Письменниця, герої та його читацька аудиторія є свідками війни з особистим і суспільним трагічним досвідом. Концепт *війна* у книзі є ключовим елементом картини великої національної трагедії, що виявляється через образи людей, їхню поведінку, стосунки.

2.2. Спроба осмислення трагічного досвіду України в повісті

Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка»

Сучасна література про війну – відображення трагічного життя України. Це розмова не лише з українським читачем, але й усім світом. Розмова про смерть і життя, біль і надію, трагізм існування і непереборну віру в майбутнє. Одним із зразків такої літератури є повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022).

Так, О. Павлова зазначає: «...це один зі зразків перших текстів, сильних текстів, про нову українську реальність – про нашу повномасштабну війну, про те, що змінило всі наші життя» [31].

Б. Романцова акцентує увагу на важливості образів-символів твору: «Олександр Михед написав поетичну, ніжну і водночас болісну історію. Знайомі

всім нам герої, реальні символи цієї війни, стикаються віч-на-віч із ворогами й принагідно дають їм відсіч: вчасно б'ють дверцятами, дбайливо ховають своїх улюблених людей, повстають буквально з попелу. Усе живе об'єднується заради спільної мети – вціліти в хаосі війни. Котик, Півник, Шафка, бабуся, онука тримаються, насамперед одне за одного. Як усі ми сьогодні» [37].

Страшні воєнні події, які стали основою написання повісті «Котик, Півник, Шафка», перетворилися в ній на цілісний сюжет, де Котик, Півник, Шафка стають персонажами авторської казкової оповіді. Олександр Михед у своїй книжці згадує і Другу світову війну, розширюючи розуміння концепту *війна*.

Початок повісті «Котик, Півник, Шафка» засвідчує зв'язок із стилістикою народної казкової прози. Традиційний зачин надає особливої дитинності, спокою атмосфери життя родини до війни: *«У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку на сьомому поверсі жили-були бабуся Ліза, дядько Андрій і онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка»* [27, с. 5].

Ключові образи твору Котик, Півник, Шафка є знаками мирного гармонійного життя, єдності родини, що будується на засадах любові, взаєморозуміння і турботи.

Котик – *«руде кошеня, в погляді довіра, що йому ніхто не нашкодить»* [27, с. 17], який виявився кішкою з непростим характером.

Куманець Півник – *«гордовитий, керамічний, вкритий розписами в глазури»*, що стояв колись на столі, мав *«чатувати спокій родини, попереджати небезпеки та дзвінком голосом пробудити своїх, коли гряне найтужливіша, безпросвітна ніч. Коли зупиняться годинники, згаснуть зорі та палатиме небо. Як це було в Петрусевому й Лізиному дитинстві, коли гриміла Велика війна»* [27, с. 10].

Шафка, колись зібрана дбайливими руками дідуся Петра, береже енергетику роду, у час небезпеки стає захисним сховком для Соні та Котика. Вона постає живим уособленням сімейного тепла, родинного простору, здатним не тільки зберігати пам'ять про минуле, але й визначати майбутнє: *«Усередині Шафка більша, ніж здається ззовні. Вона береже сімейний крам. Витончений*

порцеляновий посуд, який лиш зрідка діставали з особливих нагод і в якому відсвічувалося красиве життя, що колись мало б настати. Шафка оберігає маленькі кошлаті ковдри, в яких Петро і Ліза забирали новонароджених близнюків із пологового будинку, сина й доньку – Андрія і Катю. На іншій полиці Шафка зберігає сімейні фотоальбоми з чорно-білими світлинами... А ще глибше, між свідоцтвами про народження, про шлюб і Петрову смерть, Шафка береже простирадла, черевики, хустку, які Ліза припасла собі на похорон» [27, с. 9].

Шафка зберігає сімейні запаси солі, сірники, борошно, сухарі, мотузку, олію, пачки з гречкою, береже сімейні таємниці, тепло дідусевих рук, «намагається зайвий раз не жалітися на життя і не порипувати поіржавілими завісами дверцят» [27, с. 10]. Своім дітям бабуся Ліза говорить, що вона білочка, яка робить припаси на довгу-довгу зиму, що раптом може вторгнутися.

Котик, Півник, Шафка – повноцінні члени родини, які бережуть її спокій і в потрібний момент беруть на себе відповідальність за рідних їм людей: «Півник підбирався до краю Шафки і просив Котика розповісти, що вона чує з підвіконня, підглядаючи за родинами, що ставали їхніми сусідами. Котик муркотіла про біль і втрачене відчуття безпеки, і серце їй стискалося від туги» [27, с. 20–21]. Це символи її незламності і незнищенності. При цьому родина розуміється як Україна, яка, попри всі випробування, вистоїть, переможе і відродиться. Крихкі, слабкі і тендітні, на перший погляд, Котик, Півник і Шафка виявляються здатними протистояти грубій нищівній силі, стихії зла, здатними до боротьби.

Казковість, алегоричність персонажів виявляє тісний зв'язок повісті з фольклорною казковою прозою, зокрема, з українськими казками героїчно-фантастичного циклу.

Родина боялася змін, хотіла призупинити час, адже «щоразу невідомо, чи майбутнє віщує щось добре» [27, с. 20]. Та сталося те, що змінило життя назавжди: «Нова незалежна Україна, від'єднана від решти гамівних клаптиків, пережила революції, втратила півострів Крим, який пахнув ялівцем, а на Сході країни росія відкрила рани війни, яку багато хто не наважувався назвати війною. Сотні тисяч родин втратили домівки, поїхали шукати прихистку...»

[27, с. 20]; *«Котик муркотіла про біль і втрачене відчуття безпеки, і серце їй стискалося від туги»* [27, с. 20].

Сучасні митці, пишучи твори про російсько-українську війну, часто утверджують думку про те, що наш народ (особливо, якщо це старше покоління) не покине свою землю, як би не було страшно та небезпечно. Онука Соня пропонувала бабусі поїхати в Карпати, де їм було б спокійніше. Але Ліза відповіла: *«Куди я поїду? Тут усе моє життя. Усе, що маю я. Ти їдь. Не переживай за нас. Усе буде добре»* [27, с. 28].

У повісті Олександр Михед наголошує на тому, що в людей завжди є вибір. І навіть ті, які прийшли привласнювати території шляхом убивств невинних людей, зробили його: *«Убивці. Мародери. Гвалтівники. Зло, яке криється в найтемніших куточках людини. І навіть Котику, Півнику й Шафці було зрозуміло, що хто б не віддавав вищі накази, виконували їх прості люди, які були чиймись сусідами, чоловіками, синами, онуками. І, певно, вони люблять свої родини і свою Батьківщину. Та насправді вони просто різники з руками по лікті у крові»* [27, с. 40].

Концепт *війна* у творі постає як узагальнена символічна картина людського горя, що виявляється через образи людей, предметів, явищ. Це і Велика війна, яка залишилась у спогадах Лізи (Друга світова) та є страшною реальністю зараз, і серцеві краплі, які приймає бабуся (*«Соня змалечку знає – так пахне горе»* [27, с. 9]), і вибух, у результаті якого зруйновано будинок та бабуся з онукою опиняються під завалами, і навала російської орди, візуалізована реалістичними картинами масових убивств, катувань, дикості «асвабадітелів»: *«До вечора всіх сусідів-чоловіків, яких окупанти знаходять у будинку, садять у трикімнатній квартирі у сусідньому під'їзді. росіяни кажуть, що будуть їх катувати. Виколють їм очі. Коли один із полонених випльовує їм в обличчя прокляття, впереміш із харкотинням і згустками крові з розбитого рота, йому прострелюють ліве коліно. А потім праве – просто так, бо можуть»* [27, с. 33]; *«росіяни йдуть від квартири до квартири. Зламують їх, як ящики зі скарбами. Шукають дівчат і жінок. Шукають чоловіків, підлітків і хлопчиків. Вишукують*

їжу. Їх хочеться назвати звірами, та, твоя правда, Котику, не варто так образжати тварин» [27, с. 33].

У творі лейтмотивом звучить думка: що б не відбувалося в житті, людина має завжди залишатися Людиною, здатною до любові, взаєморозуміння і турботи. Коли час бігти до підвалу й ховатися від обстрілів, онука Соня зовсім не думає про те, чи побачать її ворожі солдати. Дівчина бере однією рукою бабусин лікоть, іншою – хапає переноску й кличе Котика. Навіть про документи ніхто не згадує, бо порятунок улюбленої тваринки важливіший.

І те, що російське зло вбиває мирне населення, автор показує за допомогою дитячої лічилочки, де за кожним сказаним рядком уголос – неказаний: *«Цієї миті вони би точно всміхнулися, та десь поруч із їхнім будинком лунає гучний вибух. Той, що вже звикли називати «приліт». Той жах пекельної випадковості, про яку знеособлено кажуть «прилетіло». Так сталося. Так російське зло вибирає цілі серед мирного населення, ніби в дитячій лічилочці, якої Ліза колись вчила Соню»:*

Гулі, гулі –

(пролетіли кулі, вирвали чиєсь життя)

такі очі,

(голодної ночі нипають у пошуках жертв)

як моргулі.

(тіла своїх вони не забирають, морги наші повні їхнім падлом)

чинки, чинки –

(і війна кожного питає за його вчинки, де він був і що робив)

такі очі,

(бездонні очі поруч, де синочок мій Андрій, де блукає його душа ці дні)

як мисчинки.

(ми всі лише піщинки цієї перемоги)

Чата, чата –

(Петрусю, де донька наша Катря, де ти, Боже милий, наш чатовий)

такі очі,

(рідні, ми вищі за наш страх)

як горща.

(скільки, Боже, витримати можу я, чи горя пригорщу, чи оберемок) [27, с. 45–46].

Росіяни полюють на людей. Для них це розваги.

Олександр Михед описує те, як ховають загиблих сусідів: просто біля дитячого майданчика, де раніше стояла будка собаки. Саморобні хрести. На грубій деревині вугіллям записують хоча б дату загибелі і номер квартири, якщо ще мають сили таке пам'ятати. На братській могилі однієї сім'ї – поламаний номерний знак від машини. У своїй повісті автор показує весь жах війни: *«Ліза й Соня стрибають у підвал. Наступної миті снаряди влучають у будинок. Час зупиняється. Котик застигає у стрибку на Шафку. Півник тягнеться до Котика. Шафка простягає дверцята до Котика. Небеса розриваються навпіл. Земля стає небом. Вибухи зчесують частину будинку, ніби кількома шкребками величезного надщербленого ножа. Котик хапається за Шафку. Півник допомагає їй підтягнутися. Усе попереднє життя стає бруктом. Усі життя, що жеврели в будинку, поховано під купою завалів. Просто хмара ніщо» [27, с. 51].*

Концепт *війна* подано у творі крізь призму подвійного розуміння цього явища як результату історичної тяглості імперських амбіцій росіян. Це Друга світова війна (*«Маленька Ліза бачила таких окупантів. Уроки, як говорити до них, вона добре вивчила. Як мовчати, як опускати очі, як зображати усмішку вибачення за свою дурість, як удавати страх перед ними, як просити вибачення за вчинки, які не зробила. Як відмовлятися від батьківщини. Як проклинати батьків. Як робити все – аби не втратити себе і врятувати найдорожчу людину поруч» [27, с. 34]*), яку в дитинстві пережили Ліза й Петро, і війна, яку почали росіяни у XXI столітті: *«тієї миті – у зеленому-зеленому селищі, на сьомому поверсі високого-високого будинку – без доньки, з непримітним сином, в обіймах онуки, під пильним поглядом Котика, Шафки й Півника Ліза раптом розуміє, що насправді нікуди їй не вдалося втекти від Війни. Та сама навіжена червона орда,*

що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор, суне на маленьку Лізу» [27, с. 26]; «Час надломлюється. Усе зникає. Лізі знову сім. Вона розгублено блукає розбомбленим будинком. За мить набіжить Петрусь» [27, с. 43].

Сприйняття війни автор окреслює через такі слова: *«Вона просто прилітає снарядом у твій дім... І вона не питає тебе, чи ти готовий до неї» [27, с. 21].* Життя під час повномасштабного вторгнення росії на територію України – відчуття, що смерть постійно ходить поруч.

Олександр Михед стверджує, що український народ ніколи не зможе забути та пробачити росіянам усе те, що вони зробили: *«Чи знає Соня щось про війну? Чи може розрізнити на слух тип снаряда, що летить в її бік? Чи може взагалі відрізнити колір форми окупантів? Чи цікавилася вона політикою? Чи слухала російську музику, дивилася російські передачі й шанувала російську літературну класику? З першим російським снарядом, що влучає в сусідній із ними будинок, Соня усвідомлює – її ненависті до ворога вже вистачить на все життя» [27, с. 31]; «Перші вибухи, перший десяток окупантів із білою літерою Z на техніці заходять до їхнього подвір'я, де вчора ще гралася малеча, а Соня вже розуміє, про що всі ці роки мовчала Ліза, чого вимовити не могла» [27, с. 31].*

Через образ дядька Андрія письменник показав те, наскільки війна може змінити людину. Когось ламає, когось робить сильнішим, але в будь-якому випадку не залишає такою самою особистістю. Автор характеризував Андрія так: *«Андрій часто виходив на довгі прогулянки, а решту часу зливався з речами кімнати. Здавалося, ставав одного й того самого кольору з припорошеними покривалами й килимом на стіні. Часто Соня не зауважувала свого дядька в кімнаті – так розтікалося його тіло по поверхні дивана» [27, с. 20].* Але згодом усе змінилося. І дядько Андрій, який постійно проживав життя в «енергозберігальному режимі», стає іншим, ідучи одним із перших захищати свою Батьківщину: *«Дядько Андрій першого ж дня записався до Територіальної оборони. Він з побратимам постійно десь поруч. Котик, Півник і Шафка*

дивуються, як війна проявляє людей, як спонукає спокутувати провини мирного життя. Андрій, що зливався з килимом. Тепер злився зі своєю військовою формою і рідними пагорбами [27, с. 48–49]. Син обіймає матір і говорить: «Усе буде добре. Я люблю тебе» [27, с. 28]. У його житті це був перший сміливий та впевнений учинок.

Олександр Михед у своїй повісті «Котик, Півник, Шафка» доводить, що під час війни посилюється потреба у спілкуванні, де люди пізнають одне одного. У страшних умовах максимально зближуються бабуся та онука. Соня і Ліза – це дві рідні жінки з сивим волоссям. Дівчина зауважує: «Ба, здається, ця війна мала початися, щоби ми з тобою нарешті познайомилися» [27, с. 43]. А бабуся відповідає, що в іншому житті вони були занадто зайняті. Власне, це та правда, від якої і радісно, і сумно. Саме через стосунки бабусі та онуки під час війни письменник порушує проблему самотності в родині, адже іноді люди не цінують час та своїх рідних.

Книжка митця – це відображення нашої дійсності: *«росіян женуть. Вони хапають попід пахви пральні машинки, кросівки, мобільні телефони, ноутбуки й усе, що можуть потягнути. Та вони залишають своїх поранених і загиблих. Утікають і гинуть, лишаючи розруху і спомин про насилля, яке не осягнути, бо воно за межами зла»* [27, с. 59]. Письменник показав усю низьку сутність окупантів. Вони переживають, аби забрати з українських домівок якомога більше матеріальних речей, забуваючи й зраджуючи поранених і загиблих «своїх». А після них – лише руйнування та смерть.

Повість Олександра Михеда є спробою осмислити трагічний досвід України та передати його іншим поколінням. Концепт *війна* у творі утверджує думку про невідворотну перемогу добра над злом.

Сучасна українська література про війну – спроба показати світові важливість боротьби українців за свій дім, землю, незалежність.

Олександр Михед зазначає: «Я хотів написати книжку, від якої було би боляче і добре, яка б не давала забувати злочини росіян, але давала надію, що все буде добре» [27]. Це глибока книжка, де є місце сльозам, усмішкам, страху та

вірі. Історія, яка ще не має кінця в реальному житті, але автор обіцяє нам перемогу. А ми віримо, що вона буде.

Але, як у творі сказала бабуся Ліза, війна нікуди швидко не піде: *«Найтемнішої лютої ночі по восьми роках жорстокого тління росія розпалила війну. Забрала життя і дім»* [27, с. 63]. Вона буде з нами, бо навколо – могили близьких, куди постійно приходять сиві матері чи дружини, люди, які на все життя залишилися інвалідами, зруйновані будинки після влучання ракет, діти, перші кроки яких ніколи не побачить тато. І війну нам доведеться проживати ще дуже-дуже довго.

Наприкінці повість-казка має оптимістичні рядки: *«І Шафка була в тому домі, і зберігала скарби родини і пам'ять про тепло Лізиноного Петруся. І Півник стояв на столі, начищений до блиску і зацілований сонцем. І Котик була там. І чула тупотіння маленьких дитячих ніжок <...>»*.

І Котик каже, що кожен з тієї війни вийде іншим, з ранами, які не залікувати. Та все одно пролунає сміх, від якого серце сповнюватиметься надією й теплом, що навіть після безкінечного жаху настане нове життя. Життя, що берегтиме пам'ять про зло. Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу. Як закінчиться ця казка, нам не знати. Але ця війна точно закінчиться нашою Перемогою» [27, с. 66].

Отже, концепт *війна* в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» оприявлює провідні аспекти ідейного змісту твору, утверджуючи думку про невідворотну перемогу добра над злом, встановлення справедливості та незнищенність гуманістичних цінностей.

Висновки до другого розділу

Отже, ми визначали ідейні функції концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». «Доця» (2019) – дебютний роман української письменниці, який миттєво став популярним серед читацької аудиторії.

Книга містить велику частину особистого досвіду авторки та прототипів її героїв, з якими вона знайома. Головна героїня – це втілення жіночої сили, що поєднує в собі риси рятівниці, мисткині, воїна та матері. Вона натхненна жіночою місією в боротьбі проти ворогів.

Досліджуючи роман «Доця», ми з'ясували, що концепт *війна* має складну і комплексну структуру. Він є багаторівневим, виступаючи переломним моментом у свідомості людей. Війна ділить життя на «до» та «після», зумовлює переоцінку цінностей, осмислення місця у світі.

Письменниця показує, як місто, де колись було щасливе життя, перетворюється на місце відчаю та безнадії, відбувається підміна цінностей. Уторгнення росії стало викликом для кожної особистості: змінилася траєкторія думки, з'явився страх і розпач. У романі авторка відобразила глибоку прив'язаність українського народу до рідної землі та домівок. Книга містить думку про те, що війна змушує людей проявляти себе справжніх. Важливо те, що Доця завжди виявляла свою мовну стійкість, але через війну та окупацію дівчина іноді переходила на російську мову. Авторка книги порушує проблему й нейтральної позиції під час війни.

Роман «Доця» – це один із голосів сучасної української літератури про біль, що триває. Письменниця, герої та його читацька аудиторія є свідками війни з особистим і суспільним трагічним досвідом. Концепт *війна* у книзі постає як велика трагедія, що виявляється через образи людей, їхню поведінку, стосунки.

Ми визначали ідейні функції концепту *війна* в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка». Сучасна література про війну – відображення трагічного життя України. Це розмова не лише з українським читачем, але й усім світом. Розмова про смерть і життя, біль і надію, трагізм існування і непереборну віру в майбутнє. Одним із зразків такої літератури є повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022).

Концепт *війна* в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» постає як узагальнена символічна картина людського горя, що виявляється через образи людей, предметів, явищ. Це і Велика війна, яка залишилась у спогадах

Лізи (Друга світова) та є страшною реальністю зараз, і серцеві краплі, які приймає бабуся, і вибух, у результаті якого зруйновано будинок та бабуся з онукою опиняються під завалами, і навала російської орди, візуалізована реалістичними картинами масових убивств, катувань, дикості «асвабдітелів».

Концепт *війна* подано у творі крізь призму подвійного розуміння цього явища як результату історичної тягlosti імперських амбіцій росіян. Це Друга світова війна, яку в дитинстві пережили Ліза й Петро, і війна, яку почали росіяни у XXI столітті. Життя під час повномасштабного вторгнення росії на територію України – відчуття, що смерть постійно ходить поруч.

Повість Олександра Михеда є спробою осмислити трагічний досвід України та передати його іншим поколінням. Концепт *війна* у творі утверджує думку про невідворотну перемогу добра над злом.

РОЗДІЛ 3

ТВОРЧИСТЬ ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ ТА ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Уроки позакласного читання – невіддільна частина шкільного курсу української літератури. На нашу думку, вони можуть активно впливати на читацьку самостійність учнів та учениць, їхній інтерес до літератури, усвідомлення самостійних висновків щодо прочитаних творів.

Кожне таке заняття має виховну мету: виховати людину, яка здатна аналізувати книги в контексті історичних, культурних та соціальних процесів, а також сформулювати власну думку.

Поступово учні та учениці знайомляться з творами, що відповідають їхньому віку, допомагають знайти відповіді на багато запитань.

Дієвість уроків позакласного читання насамперед залежить від якісної підготовки вчителя до них. Педагог має ознайомитися з науково-методичною літературою щодо позакласного читання і формування навичок самостійної роботи з текстами. Позакласне читання буває двох видів: читання творів, рекомендованих програмою, читання книг, які дитина вибирає самостійно. Тому вчитель заздалегідь повинен зробити акцент на цьому моменті, ознайомившись з програмою, ресурсом бібліотеки, інтересами дітей. Він з'ясовує, що це буде за тема, роблячи вибір відповідних форм заняття, які варіюються від традиційних до нетрадиційних. Педагог обов'язково має створити оптимальні психолого-педагогічні умови для проведення уроку позакласного читання.

Під час війни в дітей шкільного віку примножується невизначеність, невпевненість. А це має великий вплив на смисложиттєву сферу особистості.

Наразі російсько-українська війна здійснює значний психологічний тиск на дітей, які, на відміну від дорослих, ще не мають життєвого досвіду для подолання стресу. Саме тому, як зазначають у МОН, треба забезпечити їм розуміння цілісної картини подій, що відбуваються навколо. Адже вони можуть бачити артилерійські обстріли, руйнування домівок та будівель, велику кількість

поранених та загиблих. Дитина, яка перебуває в умовах воєнних дій, не відчуває безпеку. Постійний стрес призводить до нервової напруги, страху смерті. І, на жаль, в дитячій особистості, яка зростає в таких умовах, може сформуватися риса «пасивності», тобто все життя відкладається на потім.

Тому позакласне читання є одним із найважливіших шляхів розвитку, виховання та підтримки учнів і учениць.

3.1. Роман Тамари Горіха Зерня «Доця» у шкільному вивченні

У сучасній українській літературі поширена воєнна проза, яку пишуть професійні письменники, волонтери, письменники-комбатанти, парамедики, звичайні люди. Серед них є Тамара Горіха Зерня (справжнє прізвище – Дуда) – перекладачка, журналістка та волонтерка. Роман «Доця» (2019) став її першим прозовим твором.

Незважаючи на те, що цей твір є надзвичайно важливим для прочитання, ми не вважаємо, що він повинен бути обов'язковим для дітей шкільного віку. Тут варто враховувати їхній психологічний стан. Теми смерті, руйнувань, окупації, розлуки з рідними, необхідність залишити дім, про що пишуть митці у творах, можуть стати занадто важкими для школярів та школярок. Але вчитель завжди матиме змогу запропонувати роман для уроку позакласного читання, попросивши дітей заздалегідь ознайомитися з анотацією і зробити вибір.

Ми вважаємо, що роман «Доця» буде доречним у 10–11 класах, якщо учні та учениці матимуть бажання його читати та аналізувати.

На нашу думку, урок позакласного читання, який можна присвятити обговоренню книги Тамари Горіха Зерня, варто провести в формі читацької конференції. Адже під час неї формуються переконання, особиста позиція дітей. Вона сприятиме самостійній дослідницькій роботі школярів та школярок, поглибленню знань, удосконаленню навчальних умінь.

Процес підготовки читацької конференції передбачає завчасне формулювання і повідомлення вчителем класу теми конференції, написання її

плану, складання списку необхідної для підготовки учням та ученицям літератури, розподіл тем, проведення консультацій для учасників, матеріально-технічне забезпечення. Педагог має обов'язково контролювати перебіг такого заняття, створювати взаємозв'язки між різними видами діяльності, оголошувати теми доповідей, сприяти концентрації уваги школярів і школярок.

Учні та учениці повинні заздалегідь прочитати твір, підготувавши доповіді за певними аспектами роману. Також вони можуть створити групи задля виконання цього завдання. Теми, які стануть цікавими для доповіді:

- 1) «Образ війни в романі Тамари Горіха Зерня „Доця”»;
- 2) «Поведінкові особливості жінки під час війни (за романом Тамари Горіха Зерня „Доця”)»;
- 3) «Мовна стійкість українців та українок в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня „Доця”)»;
- 4) «Головна героїня, що не має імені: ефект присутності (за романом Тамари Горіха Зерня „Доця”)»;
- 5) «Вплив війни на відносини між людьми (за романом Тамари Горіха Зерня „Доця”)»;
- 6) «Відображення в романі „Доця” сили небайдужих під час війни».

Важливо, аби на уроці педагог розповів про авторку твору. Обов'язково мають бути такі фонові знання, як і історія написання твору. Тут варто згадати: в одному з інтерв'ю Тамара Горіха Зерня зауважила, що написати роман спонукали страшні події на Сході країни: «Я писати книгу, коли побачила, що наш ворог штампує книги про війну на Донбасі, виставляючи українців загарбниками, а себе – визволителями. Я зрозуміла, що ми повинні щось робити, ми не можемо чекати вічність, доки народиться новий український Ремарк. Ми повинні написати самі, тут і зараз» [5].

У головної героїні немає імені, що створює ефект присутності. Учні та учениці мають ідентифікувати себе в сучасному світі, де йде війна. Тамара Горіха Зерня стверджує: «Про війну страшно читати. Але від того страху війна

ж не зникне. Книга дозволяє прожити чужий досвід так, ніби він свій, оцінити себе і свою поведінку, подумати, що б робив у цій ситуації» [35].

Після прослуховування й обговорення всіх доповідей можна поставити запитання задля розуміння емоційно-ціннісного ставлення учнів та учениць до сприйнятого. Наприклад:

- 1) що ви відчували, коли читали роман «Доця»?;
- 2) твір має лише песимістичний характер, чи є в ньому оптимістичні мотиви?;
- 3) про що вас змусила замислитися ця книга?;
- 4) ви зустрічали подібні настрої та мотиви у творчості інших українських письменників?

У цю книгу авторка вмістила багато важливих думок. Учитель може запропонувати школярам і школяркам самостійно вибрати цитату з роману та вдома написати есе. Наприклад:

- 1) *«Дім, в якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим»* [11, с. 17];
- 2) *«Хай би кожен знав, що це таке – знайти опору в час найбільшого відчаю. Ухопитися за повітря, упертися в землю. Почути, як у крові піднімається глибинне, прадавнє, закладене і заховане на рівні інстинктів. Як це – підійти і плюнути в пекло, будучи впевненим, що з тобою не трапиться лихого. Бо правда на твоєму боці. Бо рід і коріння на твоєму боці. Бо твої мертві на твоєму боці, і твої ненароджені теж тут, на правому плечі»* [11, с. 80];
- 3) *«Моя цінність як людини і особистості не залежить від зовнішніх обставин»* [11, с. 180];
- 4) *«Навіть якщо докола тебе немає України, навіть якщо там пустка й лід, навіть якщо там тьма єгипетська, у самому тобі України стане з головою, бо Україна – це ти»* [11, с. 181].

Урок позакласного читання, присвячений роману Тамари Горіха Зерня «Доця», матиме можливість стати підґрунтям для виховної години, якщо вчитель літератури є класним керівником класу.

Ця книга містить багато людських історій періоду російсько-української війни. Твір є одним із найкращих зразків воєнної прози в сучасній українській літературі.

3.2. Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» у шкільному вивченні

Для наших дітей та підлітків сучасна війна – це трагедія, яка руйнує їхній внутрішній світ, позбавляє відчуття безпеки і впевненості в майбутньому, що є складовими здорового розвитку.

Г. Улюра зазначає, що книги «про українських дітей і підлітків та їхній досвід життя в час війни можуть стати вчасним засобом, за допомогою якого молодь навчиться «„рятувати себе”» [49].

С. Ройз створює багато публікацій про те, як допомогти молодшому поколінню адаптуватися до складної воєнної дійсності, наголошуючи на великому значенні книг про неї [2].

Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022) – це взірць перших важливих текстів про нову українську дійсність і те, що може змінити життя людини назавжди. На наш погляд, не варто ставити чіткі вікові межі для прочитання цього твору. Діти та підлітки точно асоціюватимуть власний травматичний досвід із книгами, в яких митці розповідають про війну та життя під час воєнних дій. Повість Олександра Михеда читають і дорослі люди.

Ми вважаємо, що урок позакласного читання, присвячений твору «Котик, Півник, Шафка», варто провести в формі бесіди. Це стане найкращим варіантом для дітей і середньої, і старшої школи. Учитель через запитання допомагає школярам та школяркам зрозуміти новий матеріал або перевіряє засвоєння ними вже вивченого. Під час бесіди знання не подаються в «готовому» вигляді. Вона реалізується за допомогою запитань, які можуть бути адресовані одному учневі (індивідуальна бесіда) або всьому класові (фронтальна бесіда), та відповідей.

На уроці позакласного читання доречним стане епіграф (цитата із книжки «Котик, Півник, Шафка»): *«Війна просто прилітає снарядом у твій дім... І вона не питає тебе, чи ти готовий до неї»* [27, с. 21]. Учні та учениці висловлять власну думку щодо нього.

Матеріал про життя та творчість автора повісті може розповісти сам учитель, заздалегідь підготувавши невелику презентацію зі світлинами, наприклад. Але він має можливість ставити запитання й дітям щодо біографії митця. На цьому етапі варто наголосити, що Олександр Михед – письменник, який наразі перебуває у складі ЗСУ.

Важливе пояснення назви книжки. Можна запитати в учнів та учениць про те, що символізують Котик, Півник та Шафка (символи стійкості українського народу в боротьбі з російськими окупантами – шафка, що втрималася на стіні зруйнованого будинку в Бородянці, півник васильківської майоліки, уцілівший на шафці, урятована з сьомого поверху пошкодженої багатоповерхівки кішка). Тобто школярі та школярки мають обговорити історію написання твору, згадавши події, які відбувалися в одному із українських селищ, а також власну трагедію митця.

«Це моя перша казка. Вона про родину, про жах окупації, про втрату близьких. І про надію, що завжди тримає нас разом. Я хотів розповісти історію, яка відгукнулася б кільком поколінням», – розповідає про книжку автор [27]. Учитель має зробити акцент на цих словах, бо Олександр Михед називає твір казкою. Тут можна поставити класу запитання:

1) чому митець зазначив, що книжка «Котик, Півник, Шафка» є казкою? Які казкові елементи в ній наявні? (початок повісті «Котик, Півник, Шафка» засвідчує зв'язок із стилістикою народної казкової прози. Традиційний зачин надає особливої дитинності, спокою атмосфери життя родини до війни: *«У зеленому-зеленому селищі, у високому-високому будинку на сьомому поверсі жили-були бабуся Ліза, дядько Андрій і онука Соня, а ще Котик, Півник і Шафка»* [27, с. 5]; казковість, алегоричність персонажів виявляє тісний зв'язок

повісті з фольклорною казковою прозою, зокрема, з українськими казками героїчно-фантастичного циклу);

2) як ви вважаєте, задля чого письменник уводить у твір уособлення – переносить властивості живих істот на предмети? (у книжці Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» дім – це щось глибинне. Через предмети побуту автор змушує замислитися, що то не лише місце, де ми живемо, а й частинка нашої душі. Півник, Шафка є скарбницею спогадів, сімейних традицій та історій, утрата яких нестерпна. Письменник знає, як боляче втрачати рідний дім).

Олександр Михед стверджував, що «є ідентичність солдата, який давав присягу, є ідентичність родинна, а є стержень письменницької ідентичності. Це відчуття важливості все зафіксувати і проговорити, що відбувається» [13]. Авторська концепція війни втілюється в історії однієї родини з Бородянки, що опинилася в окупації, – Лізи, Соні, Андрія. Можна попросити учнів та учениць дати характеристику цим образам.

Також варто порушити проблему, яка пов'язана зі змінами людської особистості під час воєнних дій, тобто зробити акцент на тому, як впливає війна на людину. Наприклад, педагог може поцікавитися думкою школярів та школярок:

1) чому дядько Андрій, постійно проживаючи життя в «енергозберігальному режимі», стає іншим, ідучи одним із перших захищати свою Батьківщину;

2) як через війну змінюється онука Соня, яка ніколи її не знала?

Учитель повинен наголосити класові: у своїй повісті Олександр Михед осмислює трагічний досвід України. Тут усі разом згадують образ Лізи, яка завжди мала запаси солі, сірників, борошна, сухарів, мотузок, олії, гречки. Своїм дітям бабуся говорила, що вона білочка, яка робить припаси на довгу-довгу зиму, що раптом може настати.

Треба звернути увагу школярів та школярок на те, що, як би дивно це не звучало, але книжка Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» про жахливі події воєнного часу визнана однією з найкрасивіших у світі. Майстерне художнє

оформлення створила київська ілюстраторка Є. Полосіна. Ілюстрації підкреслюють та доповнюють сюжет. Тому дітям середньої школи можна заздалегідь дати таке завдання: вибрати уривок, для якого немає ілюстрації, і створити власну картинку до нього, прокоментувавши її на уроці позакласного читання.

Наприкінці повість-казка має оптимістичні рядки: *«І Шафка була в тому домі, і зберігала скарби родини і пам'ять про тепло Лізиноного Петруся. І Півник стояв на столі, начищений до блиску і зацілований сонцем. І Котик була там. І чула тупотіння маленьких дитячих ніжок <...>.*

І Котик каже, що кожен з тієї війни вийде іншим, з ранами, які не залікувати. Та все одно пролунає сміх, від якого серце сповнюватиметься надією й теплом, що навіть після безкінечного жаху настане нове життя. Життя, що берегтиме пам'ять про зло. Життя, що берегтиме пам'ять про добро, любов і дружбу. Як закінчиться ця казка, нам не знати. Але ця війна точно закінчиться нашою Перемогою» [27, с. 66]. Цікавим домашнім завданням може стати таке: подумати і написати невеликий уривок про те, який міг бути б фінал цієї книжки. Це покращить уяву учнів та учениць, дасть їм можливість пофантазувати, зробити самостійні висновки щодо змісту повісті.

Книги про війну повинні бути чесними. Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» – це саме той твір, який варто читати дітям та підліткам. Його непросто сприймати, бо наразі ми всі проживаємо те, про що написав автор, але книга має велике значення для молодшого покоління, яке потребує підтримки, відповідей на свої запитання, якесь пояснення всього, що відбувається.

Висновки до третього розділу

Уроки позакласного читання – невіддільна частина шкільного курсу української літератури. На таких заняттях відображаються читацькі інтереси учнів та учениць, їхні особливості сприймання творів.

Під час війни читання книг має ще більше значення, адже воєнні дії дуже впливають на особистість дитини. А позакласне читання є одним із найважливіших шляхів розвитку, виховання та підтримки учнів і учениць.

Ми сформулювали методичні рекомендації щодо вивчення творів Тамари Горіха Зерня «Доця» та Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» на уроках позакласного читання.

Вважаємо, вивчення роману Тамари Горіха Зерня «Доця» буде доречним у 10–11 класах, якщо школярі та школярки матимуть бажання його читати та аналізувати. Урок позакласного читання, присвячений обговоренню цієї книги, варто провести в формі читацької конференції. Вона сприятиме самостійній дослідницькій роботі учнів та учениць, поглибленню знань, удосконаленню навчальних умінь. На уроці мають бути фонові знання: біографія та творчість письменниці, історія написання роману. Учні та учениці виступатимуть зі своїми доповідями, теми яких допоможе сформулювати педагог. Після їхнього прослуховування й обговорення можна поставити запитання задля розуміння емоційно-ціннісного ставлення класу до сприйнятого. Учитель запропонує школярам і школяркам самостійно вибрати цитату з книги та вдома написати есе.

Урок позакласного читання, присвячений роману Тамари Горіха Зерня «Доця», матиме можливість стати підґрунтям для виховної години, якщо вчитель літератури є класним керівником класу. Книга містить багато людських історій періоду російсько-української війни.

Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» – це взірць перших важливих текстів про нову українську дійсність і те, що змінило життя назавжди. Не варто ставити чіткі вікові межі для прочитання цього твору.

Урок позакласного читання, присвячений твору «Котик, Півник, Шафка», можна провести в формі бесіди. Учитель має поговорити з учнями та ученицями про життя та творчість автора, поставити їм запитання щодо назви книжки, історії написання твору, його символів, попросити школярів та школярок дати характеристику образам, порушити проблему, яка пов'язана зі змінами людської особистості під час воєнних дій, тобто зробити акцент на тому, як впливає війна

на людину. Цікавим домашнім завданням стане написання невеликого фіналу книжки.

Повість «Котик, Півник, Шафка» має велике значення для молодшого покоління, яке потребує підтримки, відповідей на свої запитання, якесь пояснення всього, що відбувається.

ВИСНОВКИ

Отже, огляд наукових джерел дозволяє нам стверджувати, що наявні тлумачення «концепту» та «концепції» є досить різноманітними. «Концепт» у літературі – глибоке сучасне поняття, яке допомагає зрозуміти сенс літературного твору, є важливим для розкриття його теми. «Концепт» – така смислова структура, яка відображає сутнісні ознаки дійсності та особливості її сприйняття людиною певного місця і часу, і є основою художньої картини світу автора. «Концепт» розуміємо як динамічне утворення (думку, ідею) у свідомості людини. «Концепція» в літературному творі – це певна система поглядів та уявлень автора, що дає змогу митцю розкрити ідейний задум твору, власне бачення зображуваного.

Від початку російсько-української війни в українській літературі відбувається осмислення травми війни. Усвідомлення важливості відображення такого досвіду у книгах водночас стало і викликом, і обов'язком.

Тема війни, про яку пишуть як професійні митці, так і люди, що до певного моменту ніколи не мали літературного досвіду, по-новому представлена перед українською читацькою аудиторією. Сьогодні авторами творів є волонтери, воєнні (письменники-комбатанти), парамедики, звичайні люди.

Книги, що народжуються в цей час, – це спроба осмислити незбагненне. Вони виходять за межі звичних літературних шаблонів, оскільки містять у собі відбиток болю, втрати, страху. Ця війна стала поштовхом до переоцінки всього, що було звичним, пошуку нових сенсів.

Особливість українського досвіду осмислення війни полягає в тому, що книги пишуть не після всього цього жаху, а власне під час перебування в ньому. Також велику роль відіграє і медіапростір. Тому наразі свідчень злочинів проти людства набагато більше, ніж це було колись.

Війна стала причиною знакових змін у сучасному українському літературному процесі. Попри постійні ракетні обстріли, руйнування, багато смертей, українські митці продовжують писати, аби інші покоління знали

обличчя ворогів та все те, що зараз проживає український народ. У своїх творах вони зберігають пам'ять про Героїв та показують досвід простих людей, які намагаються жити в цьому пеклі. Література, присвячена воєнній темі, стає важливою складовою культурної спадщини, відображаючи вплив війни на особистість та суспільство загалом.

У дослідженні ми присвятили увагу визначенню ідейних функцій концепту *війна* в романі Тамари Горіха Зерня (справжнє прізвище – Дуда) «Доця» та повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка».

«Доця» (2019) – дебютний роман української письменниці Тамари Горіха Зерня, який миттєво став популярним серед читацької аудиторії.

Книга містить велику частину особистого досвіду авторки та прототипів її героїв, з якими вона знайома. Головна героїня натхненна жіночою місією в боротьбі проти ворогів.

Досліджуючи роман «Доця», ми з'ясували, що концепт *війна* в творі має складну і комплексну структуру. Він є багаторівневим, виступаючи переломним моментом у свідомості людей. Війна ділить життя на «до» та «після», зумовлює переоцінку цінностей, осмислення місця у світі.

Письменниця показує, як місто, де колись було щасливе життя, перетворюється на місце відчаю та безнадії, відбувається підміна цінностей. Уторгнення росії стало викликом для кожної особистості: змінилася траєкторія думки, з'явився страх і розпач. У романі авторка відобразила глибоку прив'язаність українського народу до рідної землі та домівок. Книга містить думку про те, що саме під час війни люди показують себе справжніх. Важливо те, що Доця завжди загалом виявляла свою мовну стійкість, але через війну та окупацію дівчина іноді переходила на російську мову. Авторка книги порушує проблему й нейтральної / байдужої позиції людини під час війни.

Роман «Доця» – це один із голосів сучасної української літератури про біль, що триває. Концепт *війна* у творі ключовим елементом змалювання картини великої трагедії народу й виявляється через образи людей, їхню поведінку, стосунки.

Концепт *війна* в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» (2022) постає як узагальнена символічна картина людського горя, що виявляється через образи людей, предметів, явищ. Це і Велика війна, яка залишилась у спогадах Лізи (Друга світова) та є страшною реальністю зараз, і серцеві краплі, які приймає бабуся, і вибух, у результаті якого зруйновано будинок та бабуся з онукою опиняються під завалами, і навала російської орди, візуалізована реалістичними картинами масових убивств, катувань, дикості «асвабадітелів».

Концепт *війна* подано у творі крізь призму подвійного розуміння цього явища як результату історичної тяглості імперських амбіцій росіян. Це Друга світова війна, яку в дитинстві пережили Ліза й Петро, і війна, яку почали росіяни у XXI столітті. Життя під час повномасштабного вторгнення росії на територію України – відчуття, що смерть постійно ходить поруч.

Повість Олександра Михеда є спробою осмислити трагічний досвід України та передати його іншим поколінням. Концепт *війна* у творі утверджує думку про невідворотну перемогу добра над злом.

Роман Тамари Горіха Зерня «Доця» та повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» можна запропонувати учням та ученицям на уроках позакласного читання, які є одним із найважливіших шляхів розвитку та виховання. Як констатують у МОН, дітям варто забезпечити розуміння цілісної картини подій, що відбуваються навколо. Читання книг про війну допоможе школярам та школяркам пережити різні емоції, висловити власні думки.

Вивчення роману Тамари Горіха Зерня «Доця» стане доречним у 10–11 класах, якщо школярі та школярки матимуть бажання його читати та аналізувати. Урок позакласного читання, який можна присвятити обговоренню цієї книги, варто провести в формі читацької конференції. Вона сприятиме самостійній дослідницькій роботі учнів та учениць, поглибленню знань, удосконаленню навчальних умінь. На уроці мають бути фонові знання: біографія та творчість письменниці, історія написання роману. Учні та учениці виступатимуть зі своїми доповідями, теми яких допоможе сформулювати педагог. Після їхнього

прослуховування й обговорення можна поставити запитання задля розуміння емоційно-ціннісного ставлення класу до сприйнятого. Учитель запропонує школярам і школяркам самостійно вибрати цитату з книги та вдома написати есе.

Урок, присвячений роману Тамари Горіха Зерня «Доця», матиме можливість стати підґрунтям для виховної години, якщо вчитель літератури є класним керівником класу.

Повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» – це взірець перших важливих текстів про нову українську дійсність і те, що змінило життя назавжди. Не варто ставити чіткі вікові межі для прочитання цього твору. Урок позакласного читання, присвячений твору «Котик, Півник, Шафка», варто провести в формі бесіди. Учитель має поговорити з учнями та ученицями про життя та творчість автора, поставити їм запитання щодо назви книжки, історії написання твору, його символів, попросити школярів та школярок дати характеристику образам, порушити проблему, яка пов'язана зі змінами людської особистості під час воєнних дій, тобто зробити акцент на тому, як впливає війна на людину. Цікавим домашнім завданням може стати написання невеликого фіналу цієї книжки.

Повість «Котик, Півник, Шафка» має велике значення для молодшого покоління, яке потребує підтримки, відповідей на свої запитання, яесь пояснення всього, що відбувається.

Отже, у своїй роботі ми аналізували роман Тамари Горіха Зерня «Доця» та повість Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка», визначаючи в них ідейні функції концепту *війна*. На наш погляд, ці книги є актуальними об'єктами і для майбутніх досліджень, як і література про російсько-українську війну загалом. Сучасні митці не залишаються осторонь подій, які відбуваються в Україні, зберігаючи їх та історії з життя людей у своєму творчому доробку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посіб. Київ : Академія, 2011. 336 с.
2. Версатильність проблемно-тематичних репрезентацій у сучасній українській художній літературі для дітей та юнацтва URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/455/12243/25594-1?inline=1> (дата звернення: 06.08.2024)
3. Війна VS Література. URL : <https://bookforum.ua/p/1319> (дата звернення: 02.06.2024)
4. Війна не є головним героєм книг. URL : <https://uacrisis.org/uk/tamara-goriha-zernya-vijna-ne-ye-golovnym-geroyem-knyg> (дата звернення 08.07.2024).
5. Врублевська Т. Поняття «концепт» у лінгвокогнітивних дослідженнях: етимологія, основні підходи до визначення. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. 2014. Вип. 19. С. 213-217.
6. Говоримо з дітьми про війну: 12 книг для старших підлітків. URL : <https://learning.ua/blog/202207/hovorymo-z-ditmy-pro-viinu-12-knyh-dlia-starshykh-pidlitkiv/> (дата звернення: 20.08.2024)
7. Гарбера І. В. Функціонування терміна «концепт» у сучасній лінгвістиці. Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки. 2014. № 1–2. С. 65–71.
8. Горболіс Л. М. Читання як самозбереження реципієнта. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологічна. 2016. № 24. Том 1. С. 126–129.
9. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. Культура народів Причорномор'я. Симферополь, 2002. № 32. С. 27–30.

10. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 283 с.

11. Горіха Зерня Тамара. Доця. Київ : Білка, 2019. 285 с.

12. Гребенюк Т. Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2021. № 21 (8). Р. 203–213. URL : <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/26290/23991>

(дата звернення 11.08.2024).

13. Жалай В. Я., Жалай А. В. «Концепт» як базова одиниця когнітивної лінгвістики і пареміології. Проблеми семантики слова, речення та тексту. 2012. Вип. 28. С. 143–149.

14. Забужко О. У війни – жіноче обличчя. URL : <https://www.dw.com/uk>

(дата звернення: 03.07.2024)

15. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. Лінгвістичні студії. (Донецьк). 2010. Вип. 21. С. 464.

16. Константинова К. Творчість після повномасштабного вторгнення. URL : <https://zn.ua/ukr/ART/pismennik-oleksandr-mikhed-same-prokachanij-pismennitskijmjaz-trimaje-mene-na-plavu.html>

(дата звернення: 22.08.2024)

17. «Котик, Півник, Шафка»: символи незламності українців на сторінках казки для всієї родини від Олександра Михеда. URL : <http://maydan.drohobych.net/?p=129180>

(дата звернення: 22.08.2024)

18. Краснобаєва-Чорна Ж. Формування ядра та периферії концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці. *Вісник Запорізького НУ. Філологічні науки*. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. № 2. С. 141–146.

19. Коцарев О. «Доця»: пригодницький роман про війну, який «проситься» в серіал. URL : https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakuj_prosytsa

(дата звернення 11.09.2024)

20. Коцарев О. Література війни. Дев'ять книг про фронт 2016 року: огляд.
URL :
http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/73500/Literatura_vijny_Devjat_knyg_pro_front_2016

(дата звернення 06.07.2024)

21. Література часів війни. URL : <https://pen.org.ua/literatura-chasiv-vijni>

(дата звернення: 25.05.2024).

22. Літературознавча енциклопедія: У двох томах Т. 1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.

23. Літературознавчий словник-довідник за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. (с. 373)

24. Любко Дереш про літературу під час війни. URL :
<https://susplne.media/culture/267411-lubko-deres-pro-literaturu-pid-cas-vijni-prijsli-arhetipi-borotbi-i-peremogi/> (дата звернення 26.05.2024)

25. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 280 с.

26. MARKUS. Солдат вразив журналістів зізнанням про війну. Youtube.
URL : <https://youtu.be/6X9FVsvlPX8> (дата звернення: 06.07.2024)

27. Михед О. Котик, Півник, Шафка [Текст] : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.

28. «Наче у мову влучив снаряд»: добірка віршів Вікторії Амеліної про війну URL : <https://youtu.be/6X9FVsvlPX8> (дата звернення: 06.07.2024)

29. Олександр Михед: «Котик, Півник, Шафка», символи української стійкості з Бородянки оживають. URL : <https://poglyad.tv/oleksandr-mihed-kotik-pivnik-shafka-simvoli-ukrayinskoyi-stiykosti-z-borodyanki-ozhivayut-article>

(дата звернення: 18.08.2024)

30. О. Мимрук. Воєнна література – тепер це і є укрусчліт. Читомо. URL :
<https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>

(дата звернення: 25.05.2024).

31. Павлова О. «Котик, Півник, Шафка»: книжка про нову реальність. URL : <https://tyzhden.ua/kotyk-pivnyk-shafka-knyzhka-pro-novurealnist/>

(дата звернення: 18.08.2024).

32. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. URL : <https://krytyka.com/ua/reviews/poza-mezhamy-boiu-dyskurs-viiny-v-suchasni-literaturi> (дата звернення 22.06.2024)

33. Поліщук Я. ArsMasacrae, або про те, чи є поезія на війні. Слово і Час. 2016. №7. С. 3–11.

34. Поліщук Я. Війна та література. Дніпро. 2016. Вип. 2. С. 186–194.

35. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя. 2008. 332 с.

36. Пухонська О. Я. Від історії до донбасу: ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». Закарпатські філологічні студії. 2021. Вип. 15. С. 207–212.

37. Романцова Б. 23 найважливіші книжки року в українській літературі. URL : <https://liroom.com.ua/books/23-books-of-the-year-2022/>

(дата звернення: 18.08.2024)

38. Ренчка І. Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»). Українська мова. 2020. № 3 (75). С. 75–91.

39. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. Слово і Час. 2019. № 6. С. 62–74.

40. С. Алексієвич. У війни не жіноче обличчя. Пер. з рос. В. Рафеєнка. Харків : Віват, 2016. 400 с.

41. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

42. Семків Р. Нормально українська література востаннє функціонувала за гетьмана Івана Мазепи. Інтерв'ю з України. URL : <https://rozmova.wordpress.com/2020/02/06/rostyslav-semkiv-4/>

(дата звернення 16.07.2024).

43. Словник іншомовних слів. URL : https://slovnyk.me/dict/foreign_melnychuk (дата звернення: 20.04.2024)
44. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 699 с.
45. Сухорукова Н. Маріуполь. Надія. Київ : Лабораторія, 2023. 224 с.
46. Тонка стіна між нами і війною. URL : <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/tonka-stina-mizh-nami-i-viynoyu-.html>
(дата звернення 06.07.2024)
47. Українська літературна газета. URL : <https://litgazeta.com.ua/interviews/tamara-horikha-zernia-shchob-pysaty-pro-zhakhittia-vijny-v-tobi-spochatku-maie-shchos-perehority/>
(дата звернення: 11.06.2024)
48. Український письменник, який став солдатом, – Олександр Михед. URL : <https://daycom.com.ua/news/ukrayinskiy-pismennik-yakiy-stav-soldatom-oleksandr-mihed-ce-ne-viyna-putina.-ce-viyna-yaku-vede-ves-rosiyskiy-narod>
(дата звернення: 11.06.2024)
49. Улюра Г. Не заважати бути собою: діти та війна. 2022. URL: <https://www.barabooka.com.ua/ne-zavazhati-buti-soboju-diti-ta-vijna/>
(дата звернення: 22.08.2024)
50. Філоненко С. «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко в контексті сучасної літератури про АТО. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. VIII. С. 140–148.
51. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. Стратегічні пріоритети. Серія : Філософія. 2016. № 1. С. 14–23.

ДОДАТКИ

Авторський вірш

Подих війни

Тут жили люди крилаті,
У кожного крила свої.
Так темно стало в хаті,
Самотній човен пливе по воді.

І дивиться в очі їм «завтра»,
Думки колишуть імена.
Чого розлука рідних варта?
Якого кольору війна?

А засинали під ясну колискову,
Прокинулися через постріли гармат.
Війна знайшла сюди дорогу,
Їй не пробачать людських утрат.

Не лягає мати спати,
Вона птаха свого береже.
Страшно новий день зустрічати,
Та надто пізно вже.

Сива жінка схилилася до сина –
Мов у колиці гойдає.
У ТРУНІ ЛЕЖИТЬ ЇЇ ДИТИНА.
«Що болить?»... Не відповідає.

Піднімає його, цілує,
Благає: «Підведи до неба очі».
Ні, син голосу матері не чує,
Гіркі сльози ллються щоночі.

Сорочка у вогні згоріла.
Кому готувати сніданок?
І дівчині, яка так любила,
Немає з ким зустрічати ранок.

Скоро тато Героєм стане
Для малої того хлопця.
А він не зміг востаннє
Вгледіти проміння сонця.

Усе зруйнувала...
Проклята війна назавжди крила забрала...

**Авторський вірш, присвячений загиблим Героям України,
який став піснею**

Вони поруч

А життя також має квиток..
І чорне, і біле, що треба прожити.
Та в мене ніколи не було думок,
Що стане так страшно жити.

Де люди втрачають найрідніших людей..
І хлопці братам копають могили.
У них вже ніколи не буде дітей..
Вони так багато для країни зробили.

Коли зійде сонце над прапором..
Чи краплі дощу впадуть на світлини..
Ми всі зустрінемося поглядом,
Ми всі прийдемо на їхні могили.
Згадаємо миті сумні і щасливі,
Птахи так високо в небі літають.
Вони поруч, навіть у зливі..
Герої не падають, а взлітають...

Востаннє за руку тримати,
Вони повертаються на щиті.
Дуже важливо все сказати
Не після смерті, а в житті.

Там не буває випадкових людей,
Вони ніколи не ставали за спини.

У пам'яті стільки безсонних ночей,
Бо там не просто Герої, а чийсь сини.

Коли зійде сонце над прапором..
Чи краплі дощу впадуть на світлини..
Ми всі зустрінемося поглядом,
Ми всі прийдемо на їхні могили.
Згадаємо миті сумні і щасливі,
Птахи так високо в небі літають.
Вони поруч, навіть у зливі..
Герої не падають, а взлітають...